

'Nog geen spijker in de muur'

*Een procesevaluatie naar de advisering over het
herbestemmen van boerderijen en watertorens door
de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed*

Door: *Claudia van Kouwen M.A.*

Studentnummer: *0219789*

Scriptiebegeleider: *Prof. dr. M.H.D. van Leeuwen*

Opleiding: *Vraagstukken van Beleid en
Organisatie*

Begeleiders vanuit de Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed: *Judith Toebast & Peter Nijhof*

Juli 2009

Voorwoord

Mijn voorliefde voor erfgoed en in het bijzonder voor monumenten hoef ik aan de meeste personen in mijn omgeving niet meer toe te lichten. Na een Bachelor Kunstgeschiedenis en een Master Cultureel Erfgoed ben ik bekend met veel theorieën op het gebied van het beheer en behoud van monumenten. Mijn grote vraag was of de praktijk aansluit bij de wetenschappelijke theorieën die mij de afgelopen jaren zo bezig hebben gehouden. De prachtige kans om stage te lopen bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft mij inzicht gegeven in de monumentenzorg in de praktijk. Een ervaring die ik nooit zal vergeten en enorm belangrijk zal zijn voor mijn toekomstige loopbaan.

Mijn dank gaat uit naar Hilde Coffé en Marco van Leeuwen die mij ondersteund hebben bij het schrijven van deze scriptie. Vooral de bijeenkomsten in het kader van de masterscriptie boden mij houvast in de wereld van onderzoekstechnieken die relatief nieuw voor mij was.

Ten tweede wil ik de specialisten en regioconsulenten van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed hartelijk danken voor hun medewerking en enthousiasme. Ondanks dat ik de consulenten telkens met de vraag confronteerde waarom zij het beleid anders uitvoerden dan beoogd, bleven zij enthousiast over mijn onderzoek en droegen enorm bij door het aandragen van interessante casussen. Dit zijn teveel personen om hier te noemen dus houd ik het kort door in het bijzonder de consulenten in de twee werkgroepen voor het herbestemmen van boerderijen en watertorens te bedanken. Buiten deze twee werkgroepen zijn Jaqueline von Santen en Annemieke Vos belangrijk geweest voor mijn onderzoek door hun enthousiasme en het aandragen van suggesties.

Ook aan Ron Huisman ben ik mijn dank verschuldigd voor het urenlange zoekwerk naar interessante casussen in het archief, die niet altijd even gemakkelijk te vinden waren.

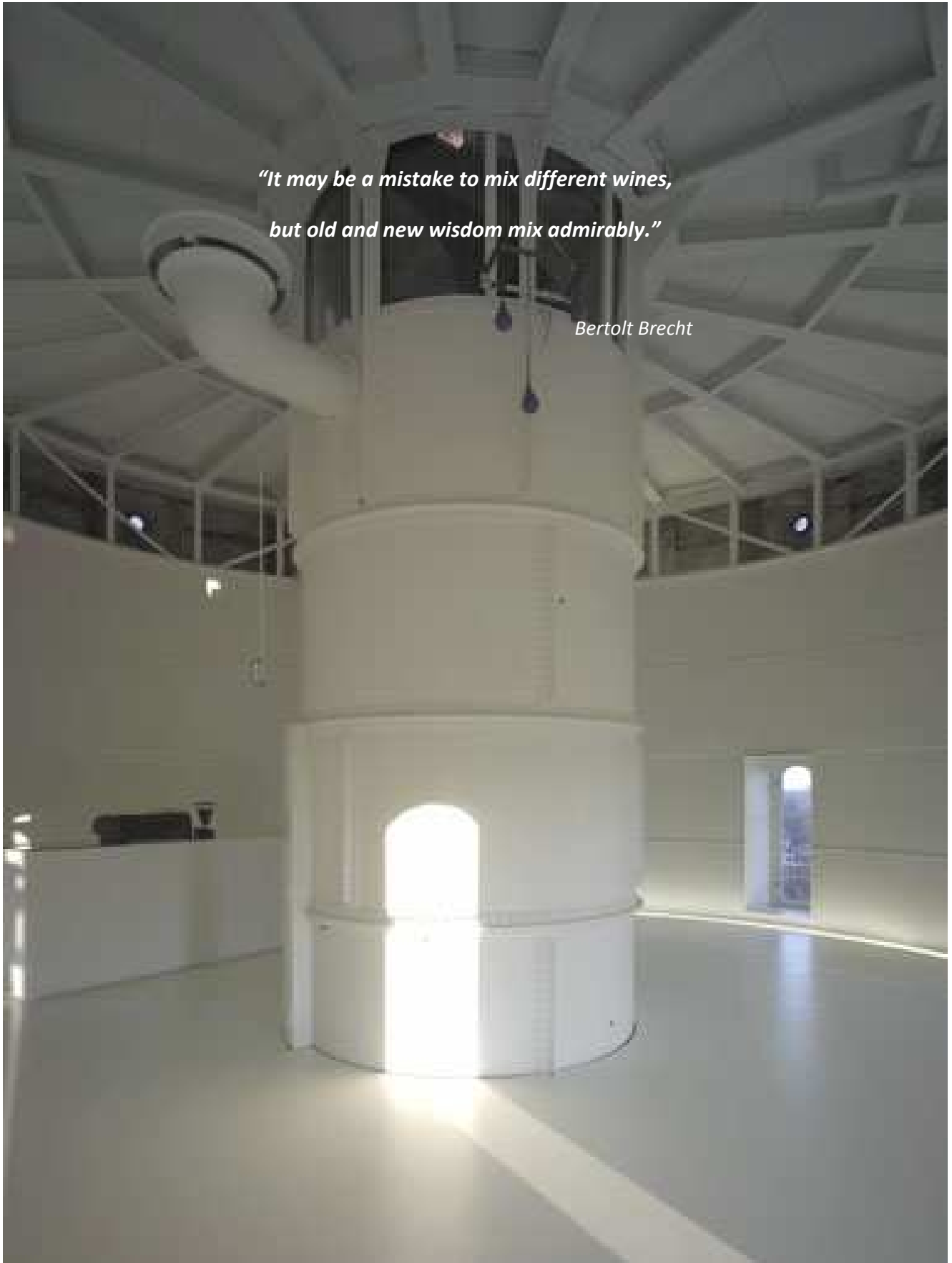
Mijn speciale dank gaat natuurlijk uit naar Judith Toebast en Peter Nijhof. Zij hebben mij in een korte periode heel veel geleerd over de monumentenzorg in de praktijk. Bovendien hebben zij ervoor gezorgd dat mijn stage naast een leerzame ook een hele plezierige tijd is geweest. Bij elke boerderij of watertoren die ik in het landschap zie, zal ik denken aan de gezellige periode met jullie. Bedankt voor de prachtige kans en de leuke tijd waar ik met veel plezier aan terug zal blijven denken!

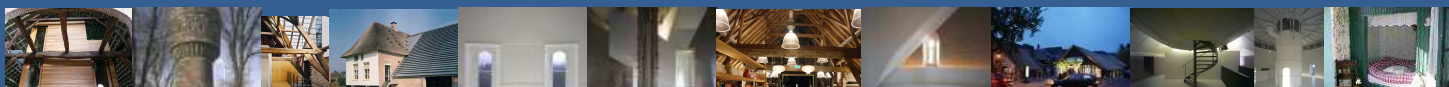
Claudia van Kouwen

Juli 2009

*"It may be a mistake to mix different wines,
but old and new wisdom mix admirably."*

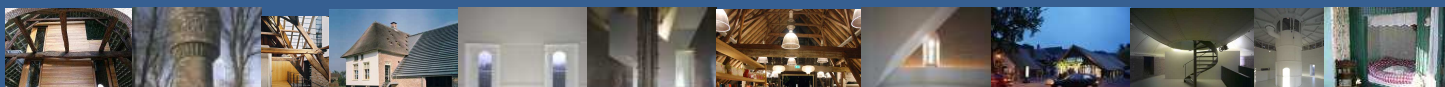
Bertolt Brecht

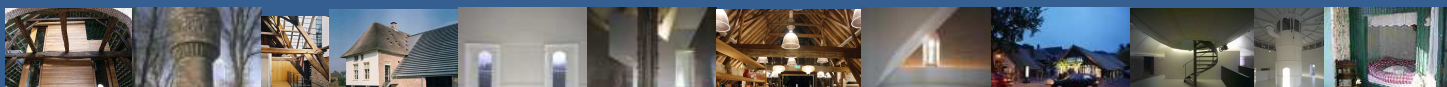

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	6
<i>Inleiding.....</i>	<i>6</i>
<i>1.1 Doelstelling.....</i>	<i>6</i>
<i>1.2 Probleemstelling.....</i>	<i>7</i>
<i>1.3 Deelvragen.....</i>	<i>7</i>
<i>1.4 Maatschappelijk en wetenschappelijke relevantie.....</i>	<i>8</i>
2. Achtergrond van beleid en organisatie.....	9
<i>Inleiding.....</i>	<i>9</i>
<i>2.1 Monumentenzorg in Nederland.....</i>	<i>9</i>
<i>2.2 Restauratiefilosofie.....</i>	<i>10</i>
<i>2.3 Herbestemming.....</i>	<i>12</i>
<i>Conclusie.....</i>	<i>15</i>
2. Theoretisch kader.....	16
<i>Inleiding.....</i>	<i>16</i>
<i>2.1 Procesevaluatie.....</i>	<i>17</i>
<i>2.2 Basiseisen voor een goed beleidsproces.....</i>	<i>18</i>
<i>2.3.1 Succes- en faalfactoren in de uitvoering van beleid.....</i>	<i>19</i>
<i>2.3.2 Beleidsuitvoering.....</i>	<i>21</i>
<i>2.4 Beleidsvrijheden.....</i>	<i>21</i>
<i>2.5 Contextfactoren.....</i>	<i>23</i>
<i>Conclusie.....</i>	<i>26</i>
3. Methoden van onderzoek.....	28
<i>Inleiding.....</i>	<i>28</i>
<i>3.1 Documentanalyse.....</i>	<i>28</i>
<i>3.1.1 Selectie.....</i>	<i>29</i>
<i>3.2 Interviews.....</i>	<i>31</i>
<i>3.3 Kwaliteit van onderzoek: betrouwbaarheid.....</i>	<i>32</i>
<i>3.4 Kwaliteit van onderzoek: validiteit.....</i>	<i>33</i>
<i>Conclusie.....</i>	<i>34</i>

4. Resultaten	35
<i>Inleiding</i>	35
4.1 Kennisinstituut.....	35
4.2 Mogelijkheden tot implementatie.....	37
4.3 Discussiepunten bij de implementatie.....	40
4.4 Documentanalyse.....	43
<i>Conclusie</i>	46
5. Conclusie	48
<i>Inleiding</i>	48
5. 1 <i>De inhoud van het beleid en de toepassing van het beleid in de praktijk</i>	48
5. 2 <i>Faalfactoren in het verschil in doeleinden en informatielacune</i>	49
5.3 <i>Beleidsvrijheid</i>	49
5.4 <i>Contextfactoren</i>	50
5.5 <i>Houdbaarheid van het beleid</i>	50
<i>Conclusie</i>	51
6. Aanbevelingen	53
<i>Inleiding</i>	53
6.1 <i>Beleid</i>	53
6.2 <i>Informatie</i>	54
6.3 <i>Voorlichting</i>	55
<i>Conclusie</i>	56
Literatuurlijst	58
Bijlage 1. Samenvatting van de Restauratiefilosofie	62
Bijlage 2. Topiclist	66
Bijlage 3. Documenten	67
Bijlage 4. Respondenten	70
Bijlage 5. Analyseschema boerderijen	71
Bijlage 6. Analyseschema watertorens	74

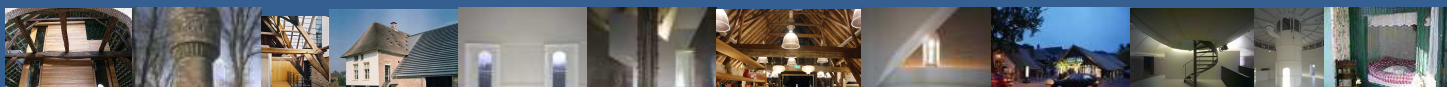
1. Inleiding

Inleiding

In dit onderzoek wordt de uitvoering door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed van de adviesplicht, die is vastgelegd in de Monumentenwet uit 1988, geanalyseerd. De Rijksdienst beschermt onder andere rijksmonumenten, landschappen, cultuurhistorie en archeologische vondsten en adviseert over de omgang met dit erfgoed. Dit onderzoek richt zich expliciet op een tendens in de omgang met monumenten die in opkomst is: het herbestemmen van monumenten die hun oorspronkelijke functie verliezen. Er is in dit onderzoek gekozen voor twee categorieën, namelijk de adviezen met betrekking tot het herbestemmen van boerderijen en watertorens. Aanleiding voor het onderzoeken van deze categorieën is dat er binnen de Rijksdienst geen uniforme richtlijnen zijn voor het herbestemmen van deze objecten. In de praktijk is te zien dat er verschillend wordt geadviseerd vanuit de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Het kan voorkomen dat in de ene regio bijvoorbeeld veel meer ingrepen worden toegestaan dan in een andere regio. Deze procesevaluatie zal enerzijds een bijdrage leveren aan de totstandkoming van uniforme gedachten over de belangrijkste monumentale waarden die behouden moeten blijven tijdens de herbestemming. Anderzijds zal worden onderzocht hoe het herbestemmingsproces kan worden geoptimaliseerd. De selectie van de eerste categorie is een gevolg van de ontwikkelingen in de agrarische sector. Aan de ene kant is er noodzaak tot vernieuwing en uitbreiding. Aan de andere kant zijn veel agrarische bedrijven niet meer rendabel waardoor steeds meer boerderijen leeg komen te staan in Nederland. Voor de watertorens is gekozen omdat steeds meer watertorens hun functie verliezen. De eigenaren, zoals de waterleidingbedrijven of gemeenten, willen deze grote objecten verkopen aan kopers die er een nieuwe functie aan willen geven. De categorie watertorens vraagt om specialistische kennis over het beheer en behoud van de monumentale waarden. Deze categorieën worden onderzocht om de discrepanties en overeenkomsten in de adviezen te analyseren om zo tot uniforme interne richtlijnen te komen.

1.1 Doelstelling

Dit onderzoek naar het beleidsproces van de afdeling Advies en Wettelijke Taken van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is een praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek. Dit houdt in dat het gedrag van aanwijsbare personen of groepen in de samenleving uitgangspunt vormt voor het onderzoek ('t Hart, Boeije & Hox, 2006). Volgens 't Hart, Boeije en Hox is het doel van praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek *“het doen van onderzoek voor de ontwikkeling, de uitvoering en de*

evaluatie van oplossingen voor praktijkproblemen die bestaan bij aanwijsbare (...) organisaties buiten de wetenschap” (idem: 71, 103). Bovendien is dit onderzoek een explorerend onderzoek omdat er nog weinig kennis is over de processen binnen de advisering door de Rijksdienst. Ook zijn er geen oplossingen of aanbevelingen over dit onderwerp beschikbaar die het proces in de toekomst zouden kunnen optimaliseren. Voor dit explorerende praktijkgerichte onderzoek geldt de volgende doelstelling:

Het analyseren en verklaren van de verschillen tussen de beoogde beleidsuitvoering en de werkelijke beleidsuitvoering om zo tot aanbevelingen te komen voor het eventueel aanpassen van het te voeren beleid en beleidsproces voor het herbestemmen van boerderijen en watertorens.

1.2 Probleemstelling

Om bovenstaande doelstelling te kunnen behalen zal een antwoord geformuleerd worden op de hoofdvraag:

Welke factoren zijn van invloed op het afwijken van het beoogde beleidsproces bij de advisering over het herbestemmen van boerderijen en watertorens?

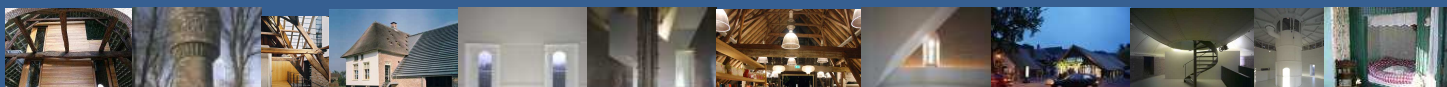
1.3 Deelvragen

Om de centrale vraagstelling te kunnen beantwoorden is deze onderverdeeld in beschrijvende en verklarende deelvragen en een beleidsvraag. De beschrijvende deelvraag luidt als volgt:

- *Wat is de inhoud van het beoogde beleid en op welke manier wordt dit toegepast in de praktijk?*

Ook zullen de verklarende deelvragen beantwoord worden om een antwoord te formuleren op de hoofdvraag van dit onderzoek. De verklarende deelvragen zijn:

- *Vanuit welke faal- of succesfactoren kan het verschil tussen de beoogde uitvoering en de werkelijke uitvoering van het beleid verklaard worden?*
- *In welke mate is er sprake van een beleidsvrijheid die de discrepantie tussen het beleid en beleidsproces kan veroorzaken?*
- *Welke externe factoren verklaren de veranderingen in het beleidsproces?*

De beleidsdeelvraag luidt ten slotte als volgt:

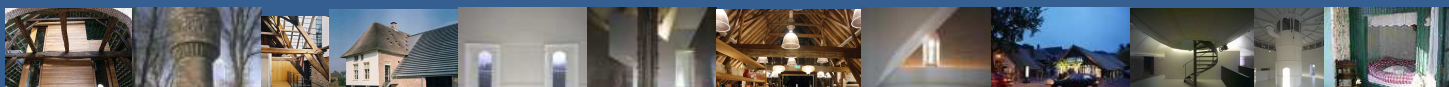
- *In hoeverre is het huidige beleid houdbaar en welke aanbevelingen kunnen gedaan worden om het proces te verbeteren?*

1.4 Maatschappelijk en wetenschappelijke relevantie

Veel boerderijen en watertorens hebben hun functie verloren of zullen op korte termijn hun functie verliezen. Door vernieuwingen in de samenleving zijn boeren genoodzaakt andere huisvesting te zoeken en ook veel watertorens zijn overbodig geworden. De oplossing om de cultuurhistorie en diversiteit in Nederland te behouden, is het herbestemmen van deze monumenten. De leegstand van monumenten is een maatschappelijk vraagstuk waar nog niet veel beleid voor geschreven is. In de nota 'Belvédère' die in 1999 is geschreven, wordt aandacht besteed aan de combinatie van cultuurhistorie en ruimtelijke ordening (www.belvedere.nu). Omdat steeds meer monumenten een nieuwe bestemming krijgen, is onderzoek naar de bruikbaarheid van het restauratiebeleid op het gebied van herbestemming noodzakelijk. Bovendien ondersteunt dit onderzoek het in kaart brengen van lacunes in het beleidsproces zodat deze verbeterd kan worden.

Dit onderzoek draagt ook bij aan wetenschappelijke discussies op het gebied van de monumentenzorg. Op dit moment wordt aangenomen dat het herbestemmingsproces met hetzelfde beleid gestuurd kan worden als het restauratieproces van monumenten. Bovendien wordt in de wetenschappelijke literatuur de houdbaarheid van de kernpunten van het restauratiebeleid al enige jaren bediscussieerd (Denslagen, 2004).

2. Achtergrond van beleid en organisatie

Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de achtergrond van dit onderzoek geschetst. Daarbij wordt het ontstaan van de monumentenzorg in Nederland en de, voor dit onderzoek, relevante wetswijzigingen beschreven. Ook wordt beschreven welke rol de afdeling Advies en Wettelijke Taken van de Rijksdienst vervult.

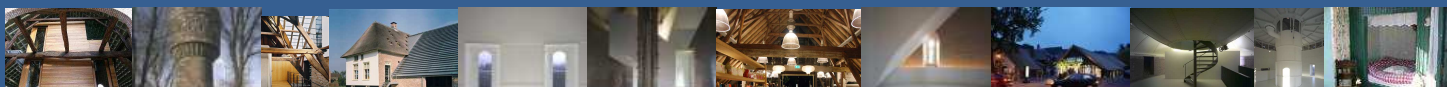
De Rijksdienst hanteert meerdere soorten beleidsprogramma's op meerdere terreinen, zoals restauratie, subsidie en aanwijzing. Dit heeft als gevolg dat er niet zomaar gesproken kan worden over het 'monumentenbeleid'. Het beleid dat betrokken is bij dit onderzoek is het beleid dat de regioconsulenten implementeren bij de advisering over restauratie en herbestemming. Dit is geen beleidsprogramma dat uitgegeven is door de afdeling Beleid maar gepubliceerd als artikel in het *Restauratievademecum* (1991). Binnen de Rijksdienst staat het beleid bekend als de Restauratiefilosofie. In de Restauratiefilosofie staat opgenomen wat de Rijksdienst wel of niet wenselijk acht bij het in stand houden van monumenten (bijlage 1.). In de tweede paragraaf van dit hoofdstuk wordt beschreven welke voorgeschiedenis en achtergrond deze filosofie kent zodat beter begrepen kan worden waarom de Rijksdienst bepaalde ingrepen wel of niet wenselijk acht.

Tot slot wordt de opkomst en het belang van het herbestemmen van monumenten toegelicht. Ook wordt ingegaan op de problematiek rond het herbestemmen van boerderijen en watertorens.

2.1 Monumentenzorg in Nederland

In Nederland kwam de zorg voor het cultureel erfgoed in het midden van de negentiende eeuw op gang. Zo werd in 1874 een College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst in het leven geroepen en werd bij het Departement Binnenlandse Zaken de afdeling Kunsten en Wetenschappen opgericht waar de grondlegger van de Nederlandse monumentenzorg, Victor de Stuers, de leiding over kreeg. Tussen 1903 en 1933 is een inventaris verschenen van het Nederlandse Monumentenbestand van monumenten van vóór 1850. In 1961 ging de Monumentenwet van kracht waarin een wettelijke bescherming van bouwkundig erfgoed was vastgelegd. De wet van 1961 had een zeer centralistisch karakter. Later willen de provincies en gemeenten meer verantwoordelijkheid en wordt in de Monumentenwet van 1988 een decentralisatie van rijkstaken naar lagere overheden doorgevoerd.

Niet alleen de wet is veranderd, ook de aandachtsgebieden van monumentenzorg zijn verbreed. Zo is er door het starten van het Monumenten Inventarisatie Project in de jaren tachtig van de vorige eeuw een inventarisatie gemaakt van de monumenten uit de periode van 1850 tot 1940. Ook

is er meer aandacht gekomen voor historische stads- en dorpsgezichten en monumenten van bedrijf en techniek (Nelissen, 1996).

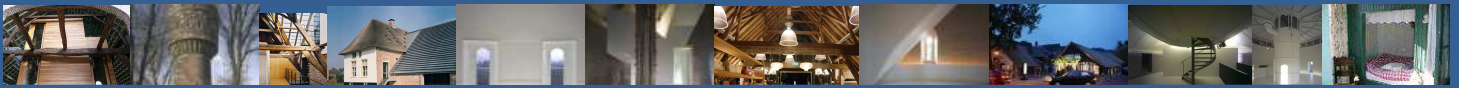
Op dit moment staan er meer dan 50.000 monumenten geregistreerd als rijksmonument. In het verleden werd bij elke wijziging van een monument advies gevraagd aan de regioconsulenten van de Rijksdienst. Na de wetwijziging die 1 januari 2009 van kracht is geworden, de beperking ministeriële adviesplicht, adviseren de consulenten alleen nog over (gedeeltelijke) afbraak, ingrijpende wijzigingen, reconstructie of herbestemming (www.cultureelerfgoed.nl). Wanneer een eigenaar van een monument wijzigingen wil aanbrengen, is hij verplicht een monumentenvergunning bij de desbetreffende gemeente aan te vragen. De gemeente vraagt, in het geval van afbraak, reconstructie of herbestemming, advies aan de consulent die de regio beheert waar de gemeente onder valt. Omdat er geen strikt beleid is waar een goed advies aan moet voldoen en waar rekening mee gehouden moet worden tijdens de advisering, kunnen de adviezen tussen de regio's sterk verschillen. In 2008 verscheen het rapport *Op weg naar een professionele monumentenzorg* door de Erfgoedinspectie waarin de verschillen in adviezen tussen de regio's werd opgemerkt: *“De Erfgoedinspectie heeft geconstateerd dat de invulling van de advisering van de voormalige RACM (nu Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) per regio verschilt. Deze diversiteit wordt veroorzaakt door het gebrek aan duidelijkheid over een restauratie- en transformatievisie of criteria en aan onderlinge afstemming”* (Erfgoedinspectie, 2008: 15).

Als ondersteuning voor de adviezen wordt gebruik gemaakt van de gedachten uit de Restauratiefilosofie. De toepasselijkheid en bruikbaarheid van deze filosofie bij het adviseren rondom herbestemming zullen besproken worden in de volgende hoofdstukken van dit onderzoek.

2.2 Restauratiefilosofie

De uitgangspunten over beheer en behoud van monumenten zijn in 1991 in het artikel *Het restaureren van gebouwen: algemene uitgangspunten* in het *Restauratievademecum* gepubliceerd. Dit artikel is bekend geworden als de *Restauratiefilosofie*. In deze filosofie staat beschreven hoe monumentenzorg over bepaalde ingrepen denkt. Zo is het van belang dat er geen eenheid van stijl wordt nagestreefd en dat de authenticiteit van de monumenten bewaard blijft. De uitgangspunten over het behoud van authenticiteit vloeien voort uit het Charter van Venetië (1964) waarin staat vastgelegd dat monumenten voor de latere generaties behouden moeten worden: *“It is our duty to hand them on in the full richness of their authenticity”* (www.icomos.org).

Het belang dat wordt gehecht aan authenticiteit verklaard de strikte richtlijnen rondom reconstructie, materiaalgebruik, vormgeving en verplaatsing. Ronald Gludemans (2004) verklaart in

het artikel *Zo goed als oud* waarom reconstructies niet wenselijk worden geacht. Veel Amsterdamse grachtenpanden zijn in de periode van wederopbouw opnieuw in oude stijl opgebouwd. Hierdoor is het verschil tussen de echte oude gevels en de nieuwe gevels niet meer voor iedereen te zien. *“Veel historiserende gevels degraderen zo de waarde van de echt oude gevels die ertussen staan”* (idem: 106). Er werd op grote schaal gereconstrueerd wat leidde tot een homogene massa van ‘nepoude’ gebouwen. De stempel die verschillende perioden in Amsterdam op de architectuur had gedrukt, was niet meer waarneembaar. Ook wordt reconstructie gezien als ‘geschiedvervalsing’. Als alle

Afbeelding 1. De Frauenkirche in Dresden na de Tweede Wereldoorlog

Foto: www.frauenkirche-dresden.de

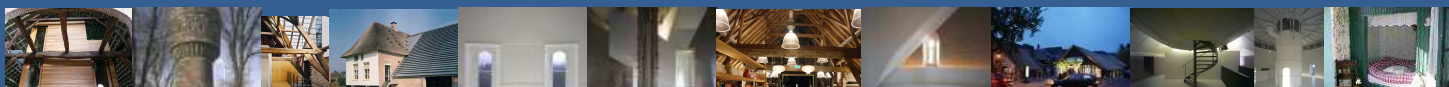
grachtenpanden in Amsterdam er weer uit zien als in de Gouden Eeuw, wordt de ontwikkeling van Amsterdam niet laten zien. Bovendien worden ook oorlogen en andere belangrijke gebeurtenissen uit het zichtbare verleden gewist (Glaudemans, 2004). Een voorbeeld dat veel bediscussieerd is in de wereld van monumentenzorg is de reconstructie van de Frauenkirche in Dresden die in de Tweede Wereldoorlog vernietigd is. De samenleving wilde de kerk opbouwen omdat deze eeuwen symbool heeft gestaan voor de identiteit van de Dresdenaren. Ook zou de kerk de collectieve herinnering aan het glorieuze Dresden van voor de Tweede Wereldoorlog en de communistische onderdrukking levend houden. Tegenstanders van de reconstructie vonden het opbouwen van de kerk geschiedvervalsing. Volgens hen was het niet wenselijk dat juist Duitsland de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog ontkende door de kerk op te bouwen en zo te doen alsof er tijdens de oorlog niets is gebeurd (Denslagen, 2004).

Met gehele of gedeeltelijk reconstructie wordt dus voorzichtig omgegaan. Dit geldt ook voor het verwijderen, toevoegen of vernieuwen van gedeelten van het monument. *“Vervanging van authentiek materiaal is vaak noodzakelijk, maar besef dat dit gelijk staat aan het scheuren van een onvervangbare bladzijde uit een handgeschreven boek is nauwelijks aanwezig”* stelt Glaudemans in zijn artikel (Glaudemans, 2004: 108). Het vervangen van oude onderdelen door nieuwe delen in ‘oud uitziend’ materiaal zorgt ook dat veel mensen het verschil tussen oud en nieuw niet meer kunnen waarnemen.

Afbeelding 2. De Frauenkirche na de reconstructie in 2005

Foto: www.frauenkirche-dresden.de

Op dit moment wordt in Europa veel gereconstrueerd. Volgens Glaudemans *“veranderen de opvattingen over reconstrueren even snel als de wereld”* (idem: 127). Ook Denslagen (2004) stelt dat er steeds meer wetenschappers argumenten aandragen vóór reconstructie zoals bij de Frauenkirche in Dresden al het geval was.

De hierboven beschreven achtergrond van de uitgangspunten voor de Restauratiefilosofie verklaart voor een groot deel de specifieke wensen van monumentenzorg die in deze filosofie beschreven staan.

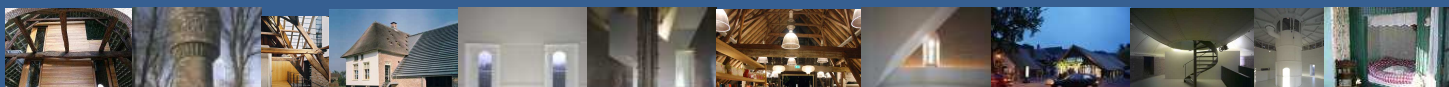
2.3 Herbestemming

Het herbestemmen van een gebouw kan gedaan worden uit financieel oogpunt. Ook is het herbestemmen van een gebouw duurzamer omdat er minder kosten en energie mee gepaard gaan dan telkens een gebouw te slopen en een nieuw gebouw te ontwikkelen. Voor het herbestemmen van monumenten tellen ook andere argumenten mee. Zo is het kiezen van behoud van een gebouw vaak gebaseerd op de waarden die een gebouw bezit. Deze waarden kunnen verwijzen naar gebeurtenissen of associaties en herinneringen oproepen. Volgens Atelier Rijksbouwmeester zijn er ook emotionele waarden die ‘kleven’ aan de oorspronkelijke functie. *“En er zijn gevoelswaarden die de nieuwe gebruiker aan het object toeschrijft waaraan hij imago en identiteit ontleent”* (Harmsen & Van der Waal, 2008: 92). Hek, Kamstra en Geraedts (2004) stellen dat het exterieur van een markant gebouw bijdraagt aan de identiteit van de omgeving en aan de beeldvorming bij de bewoners die zich daarmee verbonden hebben. Daardoor kan herbestemming een belangrijke impuls geven aan de leefbaarheid van een buurt.

Leegstand zorgt voor sneller verval waardoor sloop onvermijdelijk kan zijn. Rijksmonumenten kunnen niet zomaar gesloopt worden en om verval te voorkomen, is herbestemming noodzakelijk.¹ In dit onderzoek wordt ‘het verkrijgen van een nieuwe functie’ onder herbestemming verstaan. Het veranderen van de agrarische of industriële functie naar een andere functie, zoals een woon- of werkfunctie of een recreatieve functie, is een ingreep waarbij de emotionele en cultuurhistorische waarden van een monument behouden dienen te blijven.

---

¹ In uitzonderlijke situaties wordt een monument niet herbestemd maar vindt musealisering plaats. Musealisering is niet overal gewenst omdat dit zorgt voor bevrozing van de situatie en de context. Bovendien is het herbestemmen van monumenten een duurzamere oplossing.

Het herbestemmen van boerderijen

Astrid Aartsen schreef in haar doctoraalscriptie in 1996 al dat het idyllische ongerepte platteland niet meer bestaat: *“alleen nog als mythe leeft het nog voort in het hoofd van grote groepen mensen”* (Aartsen, 1996). Dertien jaar later is het platteland door ontwikkelingen in de agrarische sector nog verder veranderd. Alleen al in de periode tussen 1995 en 2008 is het aantal landbouwbedrijven van 113.000 gedaald naar 75.152 (www.cbs.nl). Dit betekent dat er in 13 jaar tijd bijna 40.000 boerderijen hun functie hebben verloren. Voor de rijksmonumenten zou een nieuwe bestemming ook een nieuwe toekomst kunnen betekenen en de monumenten behoeden voor verval.

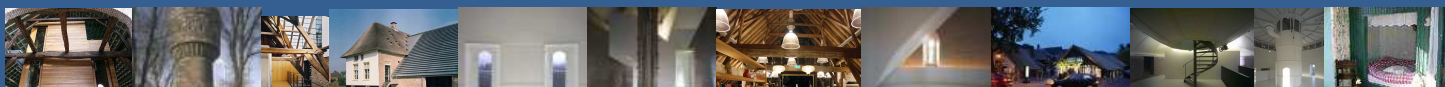
Onder de stadsbevolking leeft volgens Van Dam en Huigen (1994) een hernieuwde belangstelling voor het platteland. Door op grote schaal te herbestemmen, ontstaat er een verstedelijking van het platteland. Het platteland verliest zijn oorspronkelijke agrarische karakter en aanzicht. Dit is vooral te wijten aan het verlangen naar het rustieke platteland, de zogenoemde ‘agrarische romantiek’ (Bosma geciteerd in Aartsen, 1996: 46). Van der Woud (1992) stelt dat *“monumenten hun maatschappelijke betekenis vandaag de dag niet zozeer meer aan hun inhoud (ontlenen), hun historische kwaliteit, als wel aan hun beeld, hun visuele kwaliteiten”* (idem: 18). De nadruk op het uiterlijk van de monumenten kan volgens Nicole Ex (1993) verklaard worden door een grote mate van subjectieve authenticiteit. Dit houdt in dat wanneer een eigenaar denkt dat een voorwerp ‘authentiek’ is of behoort bij een boerderij, dit voorwerp een bepaalde irrationele waarde toekent (idem.). In de praktijk betekent dit dat bij een herbestemming tot woonhuis aan een boerderij meerdere luiken kunnen worden toegevoegd terwijl die nooit op de boerderij hebben gezeten. Voor de eigenaar kunnen ze een bevestiging van het agrarische karakter betekenen. Dit geldt ook voor het misplaatst aanbrengen van de zogenaamde roedeverdeling zoals op afbeelding 3. te zien is. Vroeger werden tussen roeden kleine ruiten geplaatst. Historische gezien is een roedeverdeling in een boerderij niet voor de hand liggend en in een deur werden zeker geen roeden geplaatst. Voor degenen die kennis van zaken hebben of de boerderij in originele staat een bepaalde emotionele waarde toekennen, doet dit afbreuk aan de belevingswaarde. De karakteristieken die de boerderij en de omgeving een eigen identiteit geven verdwijnen om plaats te maken voor een homogene massa aan ‘onauthentieke’ romantische villa’s, de zogenaamde ‘boerderettes’.

Afbeelding 3. Een roedeverdeling in een deuropening die uit functioneel oogpunt nooit een roedeverdeling gehad heeft.

Foto: J. Toebast

Niet alleen het romantiseren van de boerderijen is problematisch maar bij herbestemmen komen meer wensen van eigenaren kijken die het karakter van de boerderij aantasten. Eén van de discussiepunten voor het herbestemmen is de wens naar meer daglicht. Voor daglichttoetreding moet het dak of de gevel geperforeerd worden om dakkapellen of dakvensters te plaatsen. Een teveel aan dakvensters maakt dat het matte gesloten dak verandert in een glinsterend en reflecterend object. Dakkapellen komen niet vaak voor bij boerderijen en tasten de hoofdvorm van een boerderij aan. Ook het veranderen van de zeer karakteristiek indeling, een scheiding tussen woon- en werkgedeelte, tast de herkenbaarheid van de agrarische functie aan. Deze ingrepen zijn ongewenst door monumentenzorg maar bevorderen wel de herbestemming en daarmee het duurzame behoud van het monument. Deze spanning is waarneembaar in de adviespraktijk en er moet telkens een compromis gesloten worden door de Rijksdienst met de eigenaar over het al dan niet behouden van delen met monumentale waarden.

Het herbestemmen van watertorens

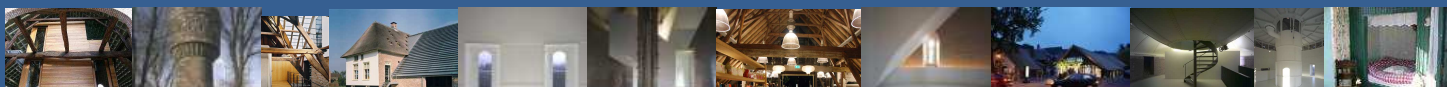
Voor het herbestemmen van watertorens geldt een geheel andere problematiek. De grote gesloten objecten zijn in het geheel niet ontworpen om een andere functie te hebben dan de omgeving van drinkwater voorzien. Waar boerderijen nog een gedeeltelijk woonfunctie hebben, moet bij de herbestemming voor de watertorens een geheel nieuwe functie worden gezocht. De Nederlandse Watertoren Stichting (NWS) ziet de beste garantie voor een goed behoud in het in stand houden van de functie voor de watertorens door de waterleidingbedrijven (NWS, 1998). Toch worden er steeds meer watertorens en de bijbehorende pompstations afgestoten door de maatschappijen met leegstand als gevolg. Op welke wijze de herbestemming van een watertoren duurzaam en verantwoord kan worden gedaan, heeft het Projectbureau Industrieel Erfgoed (PIE) samen met de NWS vastgelegd in de publicatie *Opties voor herbestemming van watertorens* (2000).

Op dit moment worden veel watertorens herbested tot woning, kantoren of recreatieve ruimten. Net als bij boerderijen is de vraag naar daglicht een gevolg van de nieuwe functie. Het veranderen van het aanzicht van de toren is vaak niet wenselijk omdat het architectonisch ontwerp van grote monumentale waarde kan zijn. De watertorens werden als visitekaartjes van de waterleidingmaatschappijen gezien en er werd veel aandacht aan het uiterlijk besteed

Afbeelding 4. Villa Augustus in Dordrecht

Foto: www.villaaugustus.nl

(www.nws.nl). In de watertoren bevinden zich onderdelen die de watertoren lieten functioneren zoals het waterreservoir, de pomp en de standpijp. Deze onderdelen zijn typerend voor de watertorens maar zijn niet altijd te behouden als de toren een nieuwe functie krijgt. Zo is de watertoren in Dordrecht getransformeerd tot een hotel waarbij het waterreservoir deels behouden is gebleven. In de hotelkamers is het ijzeren watervat nog grotendeels herkenbaar op de vloer en tegen de wanden.

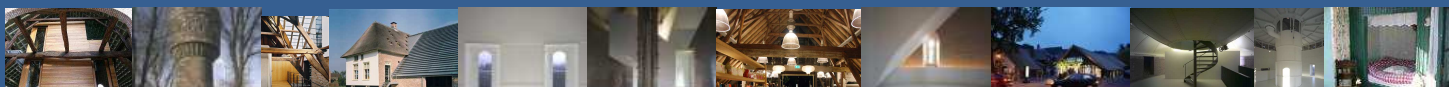
De herbestemming naar een hotel heeft er toe geleid dat het aanzicht enorm veranderd is: er is aan de buitenzijde een ontsluiting in de vorm van een glazen lift en trap toegevoegd. De herbestemming naar een hotel heeft als gevolg dat er onder andere voldaan moet worden aan brandveiligheidsvoorschriften, wat de ontsluiting aan de buitenzijde verklaard.

Het herbestemmen van een watertoren is letterlijk een grote opgave. Bij het wijzigen van de functie voor deze categorie monumenten ontstaan specifieke discussiepunten die een grote kennis van zowel de werking als de monumentale waarden van een watertoren vragen.

Conclusie

In de negentiende eeuw werd de basis gelegd voor de monumentenzorg die door de Monumentenwetten uit 1961 en 1988 is versterkt. In 1991 verscheen de Restauratiefilosofie waarin de uitgangspunten van de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg beschreven stonden. De wensen die beschreven staan in de filosofie staan recht tegenover de voormalige tendens van reconstructie en historiserende toepassingen in het stadsbeeld wat leidde tot een homogene massa van monumenten. Naast het conserveren en restaureren is er nog een andere ontwikkeling in de monumentenzorg opgekomen: het herbestemmen van monumenten.

Door moderne technologische ontwikkelingen verliezen gebouwen hun functie. Aan herbestemming zijn moderne vraagstukken verbonden waar de Restauratiefilosofie geen uitkomst aan biedt zoals de vraag naar meer daglicht en brandveiligheidsvoorschriften. Bij de herbestemming van boerderijen bestaat nog steeds de vraag naar het reconstrueren en historiserend toepassen van onderdelen. De Restauratiefilosofie beschermt de karakteristieken van boerderijen en watertorens maar is niet geschreven voor de moderne ingrepen die bij herbestemming komen kijken.

2. Theoretisch kader

Inleiding

In de laatste decennia is de methodiek van beleidsevaluatie op grote schaal ontwikkeld. Het overgrote deel van het evaluatieonderzoek is gericht op effecten en doelbereiking van beleid. De effectevaluaties kunnen voor verschillende beleidsterreinen worden uitgevoerd en allen een andere doel - of vraagstelling hebben. Toch hebben zij gemeen dat er door de onderzoekers gemeten wordt wat de effecten zijn van het beleid (Maarse, 1984). Dat de nadruk in veel evaluaties gelegd wordt op het meten van het effect van het beleid en het al dan niet behalen van de doelstellingen heeft nog weleens tot gevolg dat andere modellen voor evaluaties minder aandacht krijgen. Te denken valt aan effectiviteitsevaluaties, procesevaluaties, institutionele evaluaties en monetaire evaluaties (Van Vught, 1984; Kuindersma & Boonstra, 2005). Bovenstaande evaluaties leggen elk nadruk op een ander onderdeel van het beleidsproces of ook wel de 'beleidsketen' genoemd.

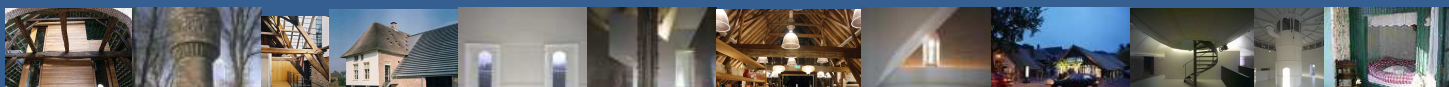
Een ander onderscheid tussen evaluaties is dat tussen ex-ante en ex-post evaluaties. Een ex-ante evaluatie vindt plaats op het moment dat het beleid nog niet geïmplementeerd is en onderzoekt wat de te verwachten gevolgen zullen zijn van het uit te voeren beleid. Een ex-post evaluatie wordt uitgevoerd op het moment dat de beleidsmaatregel al is ingevoerd of de implementatie zelfs al is beëindigd. Door middel van een ex-post evaluatie wordt het al dan niet optreden van gewenste en ongewenste effecten en de doelbereiking geanalyseerd.

Een laatste onderscheid is dat tussen formatieve en summatieve evaluaties. Bij een formatieve evaluatie wordt de verkregen informatie als gevolg van de analyse teruggevoerd in het beleidsproces waardoor het beleidsprogramma aangepast en verbeterd kan worden. Bij een summatieve evaluatie wordt een afgerond programma geanalyseerd met als doel andere, als dan niet nieuw op te zetten, beleidsprogramma's te verbeteren (Maarse, 1984).

Dit onderzoek heeft de vorm van een ex-post procesevaluatie die betrekking heeft op het uitvoeringsproces van het restauratie- en herbestemmingsbeleid van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De evaluatie is formatief: deze zal bijdragen aan het verschaffen van inzicht in de uitvoering van het beleid en om de eventuele factoren die gevolgen hebben voor het uitvoeringsproces in beeld brengen, om zo het beleid eventueel te kunnen bijstellen.

In dit theoretisch kader zal allereerst de theorie op het gebied van de inhoud van beleidsprocessen worden geanalyseerd. Beschreven wordt welke factoren ten grondslag liggen aan een succesvol of falend beleidsproces. Vervolgens wordt aandacht besteed aan de vrijheid die een uitvoerder heeft tijdens de implementatie van het beleid. Onder welke omstandigheden kan een

uitvoerder afwijken van het beoogde uitvoeringsproces? Ook zal beschreven worden welke contextfactoren van invloed kunnen zijn op de beleidsuitvoering. Tenslotte zal dit hoofdstuk afgesloten worden met een concluderende heuristiek waarin de factoren worden geschetst die, naar verwachting, invloed hebben op het beleidsproces van de Rijksdienst en in dit onderzoek getoetst worden.

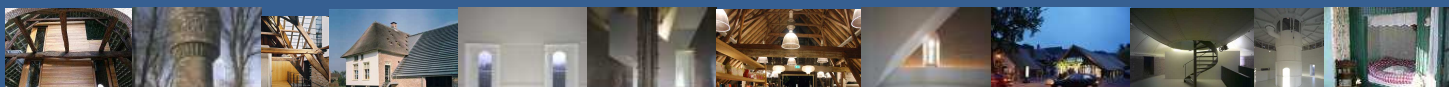
2.1 Procesevaluatie

Akkers en Fenger (2005) delen de beleidsketen in verschillende fases in, namelijk de agendavorming, de beleidsvoorbereiding, de besluitvorming, de beleidsuitvoering en tot slot de beleidsevaluatie. De onderdelen van de beleidsketen kunnen ook afzonderlijk geëvalueerd worden.

Een procesevaluatie is volgens Rossi, Lipsey en Freeman (2004) gericht op het beantwoorden van twee vragen. Allereerst of een programma wel de juiste doelpopulatie bereikt en ten tweede of de geleverde diensten of ondersteuning wel overeenkomen met het beleidsprogramma. In dit onderzoek wordt een antwoord gezocht op de laatste vraag.

Een procesevaluatie wordt door Rossi, Lipsey en Freeman als volgt omschreven: *“Program process evaluation is a form of evaluation designed to describe how a program is operating and assess how well it performs its intended functions”* (idem: 199). In andere woorden gaat het bij de beleidsuitvoering om het in praktijk brengen, het implementeren, van de door beleidsbepalers genomen beleidsbeslissingen (Maarse, 1998). Janssen en Hellendoorn beschrijven de inhoud en het doel van een procesevaluatie uitgebreider en wel als volgt: *“(…) het gaat dan onder meer om de vraag of de voorwaarden voor een adequate uitvoering wel zijn vervuld, en naar de oorzaken van het (niet) optreden van bepaalde effecten en/of de vraag of die effecten een andere omvang hadden kunnen aannemen”* (Janssen en Hellendoorn, 1999: 71).

De uitvoering van het beleid is een multi-actor proces en de betrokken actoren kunnen volgens Maarse (1998) in drie categorieën ingedeeld worden. De eerste categorie omvat de uitvoerende actoren. Dit zijn de actoren die zijn belast met de uitvoering van het beleid, zoals de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Binnen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed implementeert de sector Advies en Wettelijke Taken het beleid. Binnen deze sector voeren de regioconsulenten het beleid uit bij de aanvraag voor restauratie en herbestemming van monumenten binnen hun regio. De tweede categorie betreft de doelgroep van het beleid. De leden van de doelgroep worden aangeduid met de term ‘beleidssubjecten’. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed wil door middel van een beleidsinterventie ervoor zorgen dat eigenaren van monumenten volgens de beleidsbepalingen omgaan met hun monument. In dit geval kunnen we stellen dat niet de monumenten, waar het

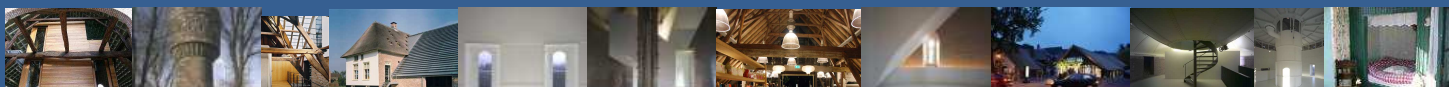
beleid op gericht is, maar de monumenteneigenaren en gemeenten onder de doelgroep vallen. In de laatste categorie vallen de overige actoren die bij de uitvoering van het beleid zijn betrokken. Hiertoe behoren bijvoorbeeld andere overheidsorganisaties, zoals de gemeenten waarin de monumenten staan, erfgoedinstellingen, belangenverenigingen en projectontwikkelaars.

Tijdens de uitvoering van het beleid kunnen veel factoren het uitvoeringsproces beïnvloeden en dan komt de werkelijk geleverde beleidsprestatie niet overeen met de beoogde. Een andere beleidsprestatie is dan het gevolg van de wisselwerking van de verschillende en soms zelfs tegengestelde belangen van de betrokkenen. Het is volgens Rossi, Lipsey en Freeman (2005) daarom ook niet vanzelfsprekend dat de beleidstheorie onjuist is of dat het beleid heeft gefaald. De wijze van implementatie is van groot belang voor een succesvol beleid.

2.2 Basiseisen voor een goed beleidsproces

Om een beleidsproces goed te laten verlopen is volgens Glasbergen (1987) een goede theoretische achtergrond van het beleidsveld vereist. Wanneer de theorie die aan het beleid ten grondslag ligt niet volledig is of zelfs onjuist is, zullen de doeleinden niet bereikt worden. Een onjuiste theorie kan bijvoorbeeld betekenen dat een verondersteld causaal verband niet aangetroffen wordt in de empirie.

Voor een juiste implementatie moet aan de volgende drie basiseisen voldaan worden: allereerst moeten de uitvoerders *weten* wat van hen verwacht wordt. Ook moeten zij het beleid *kunnen* uitvoeren en ten slotte moeten ze dat ook *willen*. De beleidsuitvoerders moeten dus welwillend tegenover het beleid staan om het goed uit te voeren. Maar het is niet alleen een kwestie van *willen* uitvoeren: het beleid moet ondersteund worden door genoeg financiële en personele middelen om het goed te kunnen uitvoeren. Ook hebben de beleidsuitvoerders de nodige kennis moeten kunnen vergaren over het beleid en de doelen daarvan om het beleid op de bedoelde wijze uit te voeren (Glasbergen, 1987). Tot slot stelt Simonis dat een procesevaluatie vaak gericht is op 'storende factoren' die invloed uitoefenen op de beleidsuitvoerders of op het beleidsproces, terwijl een falend beleid vaak door een onjuiste beleidstheorie ontstaat (Simonis, 1987). Andere factoren die belemmerend werken zijn volgens hem een te gedetailleerde specificatie van de doeleinden, dat zorgt voor geringe aanpassingsmogelijkheden aan de situatie in de praktijk. Het niet betrekken van relevante actoren en te veel aan controle waardoor een te bescheiden beleidsvrijheid ontstaat zijn volgens Simonis andere factoren die belemmerend werken in het beleidsproces (Simonis, 1987).

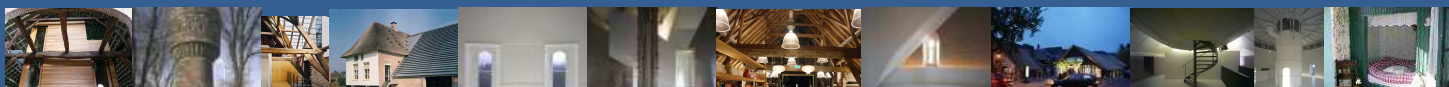
2.3 Black box

De mate waarin beleid uitgevoerd wordt is van belang voor de effectiviteit van het beleidsproces. In de theorie wordt nadruk gelegd op het feit dat het beleidsproces wordt beïnvloed door meerdere partijen en dus maar voor een klein deel een programmeerbaar proces is. Om te evalueren of het beleid werkt, moet niet alleen gekeken worden naar de resultaten van het beleid maar ook naar de wijze van implementatie. Een evaluatie naar de beleidsuitvoering kan volgens Patton op verschillende wijzen worden uitgevoerd. Hij maakt onderscheid tussen een *effort evaluation*, een *process evaluation* en de *treatment specification*. In dit onderzoek is alleen de *process evaluation* relevant waarbij de nadruk ligt op de activiteiten tijdens het uitvoeringsproces. Daarin is een grote rol weggelegd voor de rol van de participant, de betrokken actoren. Bij een procesevaluatie wordt er onderzoek gedaan naar de mate van steun van de betrokken actoren aan het uitvoeringsproces, de mate waarin deze actoren zijn geïnformeerd over het beleid en de machtsverdeling tussen de verschillende actoren (Maarse, 1984).

Het onderzoeken van het uitvoeringsproces wordt steeds belangrijker geacht in de literatuur over beleidsonderzoek. Volgens Patton (1979) zijn de processen van beleidsuitvoering lange tijd een gesloten *black box* geweest en door deze uitvoeringsprocessen te onderzoeken en inzichtelijk te maken, zou deze *black box* geopend kunnen worden en zo de succes- en faalfactoren van het beleid kunnen prijsgeven. Ook volgens Harachi et. al (1999) kan er via een evaluatie naar de wijze van implementatie onderscheid gemaakt worden tussen de tekortkomingen in het implementatieproces en tekortkomingen in de beleidstheorie: *“It had become increasingly important in intervention research to move beyond a ‘black box’ approach to program evaluation and to examine, not only outcomes but also implementation fidelity and to differentiate between implementation failure and program failure”* (Harachi et. al, 1999:712).

2.3.1 Succes- en faalfactoren in de uitvoering van beleid

Het succes of falen in de uitvoering van een beleid kan afhangen van verschillende factoren. Volgens Maarse en Glasbergen (1984; 1987) wordt het succes of falen van een beleidsuitvoering afgemeten aan de mate waarin de beleidsuitvoering bijdraagt aan het bereiken van de uiteindelijke beleidsdoelen. Maarse stelt dat het succes of falen afhangt van de capaciteit van de uitvoerende organisatie, de doelen van de betrokken actoren en in de mate waarin de betrokken actoren over de benodigde informatie over de procedures en doelen van het beleid beschikken. In deze paragraaf worden de succes- en faalfactoren uiteengezet en toegespitst op de advisering van de Rijksdienst in de praktijk.

Capaciteit

De uitvoerende organisatie dient over voldoende middelen te beschikken om de beleidsuitvoering tot een succes te maken. Hierbij valt te denken aan financiële middelen en genoeg personeel om het beleid uit te voeren. Het aantal medewerkers dat het, dikwijls complexe, beleid moet uitvoeren is vaak te weinig om een goede uitvoering te kunnen realiseren (Maarse, 1984).

Doeleinden

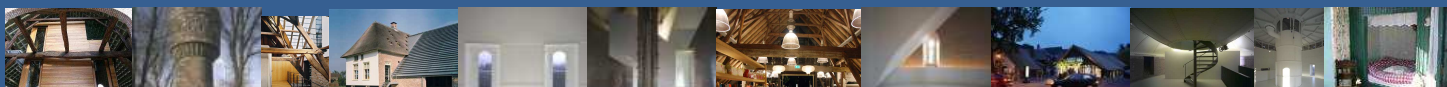
De doeleinden van de uitvoerende actoren en de participanten bepalen in hoeverre zowel de beleidsuitvoerders als de andere betrokken actoren en participanten het uit te voeren beleid accepteren. Wanneer de uitvoerders niet achter het beleid staan, zullen zij eerder afwijken van het te voeren beleid in de praktijk. Ook wanneer de belangen en doelen van de participanten niet overeenkomen met het beleid zullen zij zich tegen het beleid verzetten (Maarse, 1984; Glasbergen, 1987).

Bij de herbestemming van monumenten zijn zeer veel actoren betrokken. Enerzijds zullen de beleidsuitvoerders zich, volgens het uit te voeren beleid, in zetten voor zo goed mogelijk behoud van het culturele erfgoed terwijl anderzijds de eigenaren veranderingen aan een monument willen aanbrengen ter verhoging van het woon- of werkgenot. De doeleinden tussen beleidsuitvoerders en beleidssubjecten kunnen flink verschillen. Daarnaast zullen erfgoedinstellingen of plaatselijke verenigingen voor het behoud ook hun eigen doeleinden hebben die overeenkomen of botsen met het te voeren beleid door de Rijksdienst.

Informatie

Het beschikken over de juiste informatie door alle betrokken actoren is volgens Maarse (1984) een belangrijke voorwaarde voor een goed verloop van het uitvoeringsproces. Allereerst is het voor de beleidsuitvoerders van belang om goed op de hoogte te zijn van het beleid. Dit houdt in dat zij de Restauratiefilosofie kennen en ook op de hoogte zijn van de mogelijkheden van implementatie. Daarnaast zullen zij ook op de hoogte moeten worden gehouden van de wijzigingen in het gedachtegoed over het beheer en behoud van monumenten die de uitvoering van het beleid kunnen beïnvloeden.

Ten tweede is het ook van belang dat de beleidssubjecten en betrokken actoren beschikken over de volledige informatie over het uit te voeren beleid en de gewenste doelstellingen van het beleid. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed zal informatie moeten overdragen naar de eigenaren, de gemeenten, de projectontwikkelaars en architecten zodat allen op de hoogte zijn van het te voeren

beleid. Door middel van het organiseren van platforms en het publiceren van artikelen en brochures wordt op dit moment geprobeerd zoveel mogelijk betrokkenen van goede en relevante informatie te voorzien.

2.3.2 Beleidsuitvoering

De mate van succes- en faalfactoren binnen de beleidsuitvoering hebben invloed op de effectiviteit van het beleid. De verdeling van de macht en informatie en het verschil in doeleinden zorgen voor een onstandvastige wijze van uitvoeren. In het artikel *De uitvoering van overheidsbeleid* voegt Maarse (1998) daar enkele voorwaarden aan toe die bijdragen aan het al dan niet effectief zijn van het beleid. Als eerste voegt hij de instrumentele validiteit toe dat omschreven kan worden als de mate waarin het beleidsmiddel, indien als bedoeld geïmplementeerd, bijdraagt aan het bereiken van het beleidsdoel. De instrumentele validiteit is afhankelijk van de kwaliteit van de beleidstheorie die het beleid steunt.

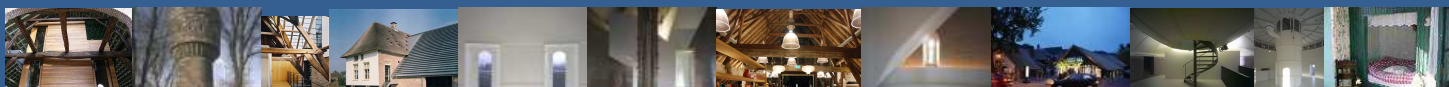
Ten tweede is de effectiviteit afhankelijk van de mate *waarin* het beleidsmiddel werkelijk wordt toegepast. Wanneer het beleidsmiddel niet geheel of helemaal niet wordt toegepast door de beleidsuitvoerders zal deze ook niet effectief zijn.

Tot slot is het van belang *hoe* het beleid wordt geïmplementeerd. De uitvoering van het beleid in de praktijk kan afwijken van de beoogde uitvoering en als gevolg daarvan kan het voorkomen dat beleidsdoelen niet behaald worden. Een afwijkende beleidsuitvoering kan nadelig zijn voor de effecten van het beleid. Toch stelt Mayntz dat de beleidsuitvoerders voor een positieve uitwerking op de effectiviteit van het beleid soms bewust van de bedoelde uitvoering afwijken (Mayntz, 1983). Dit omdat dit dan bijvoorbeeld voor meerdere partijen voordeel oplevert en er zo meer steun voor het beleid ontstaat.

De werkelijke uitvoering van het beleid kan dus verschillen van de bedoelde uitvoering en dit kan gevolgen hebben voor de beleidseffecten in de praktijk. Dit impliceert volgens Maarse (1998) dat in beleidsonderzoek het proces niet als een *black box* gezien mag worden maar dat uitvoeringsonderzoek een bijdrage kan leveren aan het ontdekken van succes- en faalfactoren.

2.4 Beleidsvrijheden

Bij de vraag *hoe* het beleid wordt geïmplementeerd, wordt in de literatuur ook aandacht besteed aan de beleidsvrijheden van de uitvoerende organisatie. Hoe groter de beleidsvrijheid, des te groter het verschil zal zijn tussen de beleidsuitvoering zoals bedoeld en de werkelijke uitvoering. De omvang van de beleidsvrijheid wordt volgens Mayntz (1983) bepaald door vier factoren. Ten eerste

spreekt Mayntz over de programmering van de beleidsuitvoering. De mate van programmering verschilt van beleid tot beleid. In sommige beleidskaders staat de regelgeving gedetailleerd vastgelegd, bijvoorbeeld met behulp van geautomatiseerde software, terwijl in andere situaties de beleidsuitvoerders grote vrijheid hebben in de wijze waarop zij het beleid implementeren. Rossi, Lipsey en Freeman (2004) noemen een weinig strikte programmering *unstandardized intervention* en zien dit als belangrijke oorzaak voor het afwijken van het beoogde uitvoeringsproces: *“This problem can arise when the design of the program leaves too much discretion in implementation to the delivery system, so that the intervention can vary significantly across sites”* (idem: 194).

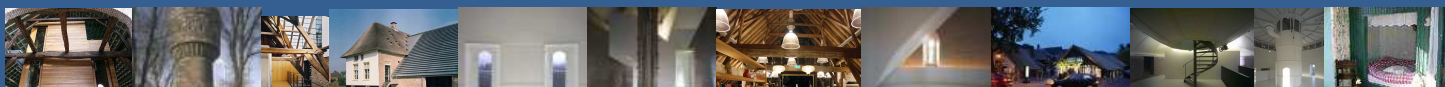
In de Restauratiefilosofie uit 1991 staat de theoretische grondslag van de monumentenzorg samengevat als leidraad voor adviezen voor interne medewerkers en eenieder die zich met een monument of de monumentenzorg bezig houdt. De programmering van dit beleid is niet dwingend en weinig concreet. De interpretatie van de filosofie door de regioconsulent is bepalend voor de advisering voor het behoud van het monument.

De beleidsvrijheid wordt ook beïnvloed door de wijze waarop de informatie over het onderwerp is verdeeld (Mayntz, 1983). De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed benadert het bezit van een kennismonopolie op het gebied van het beheer en behoud van erfgoed. Ondanks de vernieuwde wetgeving, met meer macht voor lokale overheden, wordt de Rijksdienst toch als autoriteit op het gebied van monumentenzorg gezien. De Rijksdienst wenst als kennisinstituut te vulgeren en door het verspreiden van informatie door middel van brochures, lezingen en wetenschappelijke artikelen proberen zij de kennis over te dragen. Welke doelgroep de Rijksdienst daarmee bereikt, en of daardoor de kans op het informatiemonopolie afneemt, zal in dit onderzoek nader bekeken worden. De beleidsvrijheid is afhankelijk van de verdeling van informatie over het beleid want naarmate het informatiemonopolie wordt benaderd, zal de beleidsvrijheid toenemen (Maarse, 1998).

De derde factor is de mate van hiërarchische controle die de beleidsuitvoering beïnvloedt. Hierbij kan gedacht worden aan de controle van een hoger geplaatst organisatieonderdeel of de beleidsbepalers (Mayntz, 1983). Bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed worden de adviezen die de regioconsulenten opstellen geaccordeerd door de hoofden van de desbetreffende afdelingen. Dit heeft als gevolg dat de achtergronden en beweegredenen van de adviezen goed beargumenteerd moeten zijn om zo de goedkeuring van het regiohoofd te krijgen. Hoe sterker de hiërarchische controle, des te minder vrijheid de beleidsuitvoerders hebben bij het adviseren van monumenteigenaren en gemeenten.

Tot slot onderscheidt Mayntz (1983) de mate van democratische controle als factor die de beleidsvrijheid beïnvloedt. Niet alleen de interne controle is van invloed op de uitvoering van het

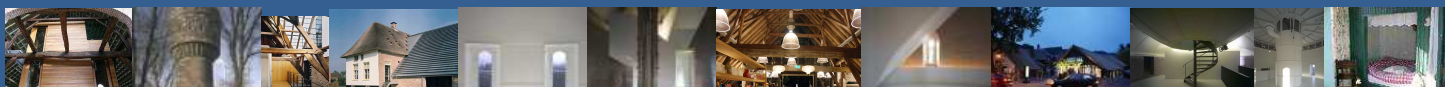
beleid maar ook de sociale of democratische controle. Wanneer de betrokken actoren, bijvoorbeeld andere overheidsinstellingen als de beleidsuitvoering controleren op 'juistheid', zal de beleidsvrijheid afnemen. Actoren die controle uitoefenen op de advisering van de Rijksdienst zijn bijvoorbeeld Bond Heemschut, welke provinciaal en landelijk vertegenwoordigd is, en particuliere initiatieven die zich verenigen in een stichting of federatie voor het behoud van een specifiek object.

2.5 Contextfactoren

Zoals beschreven zijn er veel actoren betrokken bij de advisering door de regioconsulenten van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Actoren als eigenaren of belangenverenigingen hebben invloed op de uitvoering van het beleid door bijvoorbeeld in overleg te treden wanneer de eigenaar een monument wil verbouwen of als een belangenvereniging een object of dorps- of stadsgezicht voor bescherming in aanmerking wil laten komen. Maar niet alleen actoren zijn medebepalend voor het proces: volgens Rosenthal zijn ook factoren uit de context bepalend. Onder contextfactoren verstaat Rosenthal de feitelijke situaties die de totstandkoming beïnvloeden en zich gedeeltelijk onttrekken aan de directe controle van de betrokken actoren (Rosenthal, 1987: 101-102). In totaal beïnvloeden acht contextfactoren zowel de beleidsvorming als de beleidsuitvoering, namelijk de politieke, situationele, juridische, historische, technologische, economische, geografische en sociaal-culturele context (Rosenthal, 1987). Het zou voor deze casus te ver reiken om alle door Rosenthal benoemde contextfactoren te onderzoeken. De relevante contextfactoren als de historische, de juridische en de sociaal-culturele contextfactoren kunnen van invloed zijn op de uitvoering van het beleid voor het herbestemmen van boerderijen en industrieel erfgoed en worden daarom meegewogen in dit onderzoek.

Juridische factoren

De Monumentenwet van 1988 heeft een aantal wijzigingen ondergaan sinds de vaststelling ervan. Samenvattend bestaan deze wijzigingen uit een steeds verdere decentralisatie van de rijksoverheid naar de gemeentelijke overheden. Om te zorgen dat de gemeenten de Monumentenwet op een goede en adequate manier kunnen toepassen zijn er de zogenaamde provinciale steunpunten in het leven geroepen: per provincie is er een steunpunt waar iedereen met vragen over monumenten zijn vraag kan stellen (Erfgoedhuis Zuid-Holland, 2007). Voor dit onderzoek is vooral de wetwijziging van 1 januari 2009 van belang. Deze wetwijziging houdt de 'beperking van de ministeriële adviesplicht' in en dat wil zeggen dat alle gemeenten beslissingsbevoegd zijn met betrekking tot aanvragen van een monumentvergunning. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed adviseert dus niet meer in alle

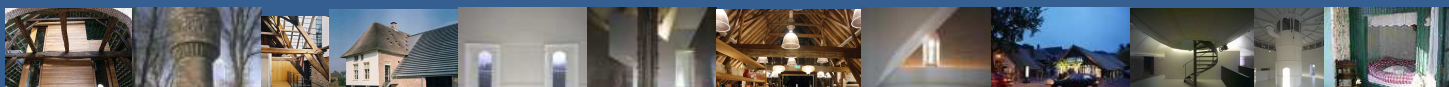
gevallen bij de aanvraag van een monumentvergunning (Staatscourant 2008, nr. 2667). Restauraties en kleine ingrepen zijn niet meer adviesplichtig. Het adviseren zal zich dus meer richten op herbestemming, reconstructie en sloop. Deze verandering in de juridische context zou van invloed kunnen zijn op het beleidsproces, met name omdat de Restauratiefilosofie voornamelijk is opgesteld voor restauraties en nu deze filosofie gebruikt wordt om over herbestemming te adviseren.

Historische factoren

In de afgelopen decennia zijn er niet alleen wijzigingen geweest in de Monumentenwet maar ook in het gedachtegoed over het beheer en behoud van monumenten die veel invloed hebben gehad op de monumentenzorg in Nederland. Opvattingen over de waarde, kwaliteit en de juiste manier van beheer en behoud zijn onderhevig geweest aan smaak en mode (Brinkman, 2003). Na het publiceren van de Restauratiefilosofie in 1991 zijn er meerdere publicaties verschenen, door de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Hierin werd het gedachtegoed van de Restauratiefilosofie bediscussieerd. De directeur van de Rijksdienst, Fons Asselbergs, stelde in zijn oratie: *“Het monument is voortdurend aan verandering onderhevig, maar torst zijn geschiedenis met voortdurende aanpassingen mee door de tijd”* (Asselbergs, 1999: 1). In deze oratie wordt impliciet gesteld dat een monument behouden in oorspronkelijke toestand niet het doel kan zijn voor de monumentenzorg maar dat ook monumenten mee veranderen in de tijd. De opkomst van het herbestemmen van cultureel erfgoed is in lijn met deze gedachte. Ook de Nota Belvédère uit 1999 met het credo ‘Behoud door ontwikkeling’ ligt in het verlengde van de gedachte dat monumenten onderdeel moeten blijven van een dynamische ruimtelijke ordening.

Een ander aspect in historische context is bijvoorbeeld Denslagen (2004) die in zijn publicatie *Romantisch modernisme. Nostalgie in de monumentenzorg* een kernpunt van de Restauratiefilosofie nader heeft bekeken: het reconstrueren van monumenten. Volgens de beleidslijnen uit 1991 is het reconstrueren van monumenten, zowel geheel als enkele onderdelen, niet geoorloofd. Daarbij wordt expliciet vermeld dat ook op basis van oude bronnen, zoals tekeningen of foto’s, niet gereconstrueerd dient te worden om zo een vervalst beeld van het monument te voorkomen. Na de Tweede Wereldoorlog is er een grotere wens tot reconstructie opgekomen. Denslagen stelt dat deze wens voortkomt uit een zoektocht naar identiteit en collectieve herinnering welke bevestigd kan worden door de herbouw van een, voor de bevolking, historische symbool dat als gedenkteken voor het nationale of lokale verleden kan dienen (Denslagen, 2004: 89). Het aandragen van argumenten voor de reconstructie in combinatie met het werkelijk uitvoeren van reconstructies ligt niet in lijn met het beleid en kan invloed hebben gehad op de uitvoering van het beleid in de afgelopen jaren.

Concluderend kan gesteld worden dat door de jaren heen de theorieën over een optimaal functionerende monumentenzorg veranderd zijn maar dat het beleid niet bijgesteld is aan de moderne opvattingen van specialisten binnen de Rijksdienst.

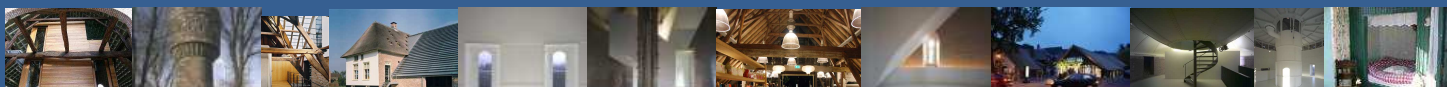
Sociaal-culturele factoren

Zoals Denslagen al stelde is het verschil tussen het gedachtegoed van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de wens van de burgers op het gebied van het beheer en behoud van monumenten groot. In de literatuur over het herbestemmen van boerderijen is een tweedeling te zien in de wens van eigenaren tegenover het uiterlijk van een monument na herbestemming.

Enerzijds is er een tendens te zien van eigenaren die hun monument willen moderniseren waardoor de karakteristieke eigenschappen van de boerderij totaal verloren gaan (De Visser, Den Hartog & Van Dintel, 2007). Het aanbrengen van nieuwe toevoegingen in moderne materialen komt overeen met de Restauratiefilosofie uit 1991. Dit is vooral te wijten aan het afnemend aantal boerderijen met agrarische functie en dat deze eigendom worden van een eigenaar zonder agrarische achtergrond. Wanneer eigenaren zonder agrarische achtergrond een boerderij kopen om deze een nieuwe functie te geven, wordt deze vaak voorzien in de wensen van de moderne tijd zoals dubbel glas, centrale verwarming en veel daglichttoetreding (De Visser, Den Hartog & Van Dintel, 2007; Stichting Boerderij & Erf Alblasserwaard – Vijfheerenlanden, 2004).

Anderzijds speelt het romantische beeld van het leven op een boerderij een grote rol voor eigenaren die door middel van reconstructie hun boerderij weer het uiterlijk willen geven van een boerderij in de negentiende of begin twintigste eeuw. Vaak wordt dit beeld geromantiseerd wat leidt tot wezensvreemde toevoegingen aan een boerderij zoals sierbuxussen voor de mestdeuren of veel te groot vormgegeven dakkapellen in de 'Gooische stijl'. Om een boerderij te reconstrueren is veel kennis nodig over de streekgebonden typen boerderijen en het reconstrueren van een gevel of het toevoegen van nieuwe onderdelen in oude stijl zijn dan ook geen garantie voor een op werkelijkheid berustte weergave van de oude boerderij. Het reconstrueren of terugrestaureren van onderdelen is niet in lijn met het beleid van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed maar is voor veel eigenaren wel een mogelijkheid om het beeld van de 'romantisch villa' te bestendigen (De Visser, Den Hartog & Van Dintel, 2007; Stichting Boerderij & Erf Alblasserwaard – Vijfheerenlanden, 2004).

De eigenaren, architecten en gemeenten overleggen hun plannen voor herbestemming met de regioconsulenten van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De regioconsulenten, de beleidsuitvoerders, adviseren aan de hand van de ingediende plannen aan de gemeenten wat wel en

wat niet in overeenkomst is met het te voeren beleid. De nieuwe functie en de wensen van de eigenaren worden hierin meegewogen. De sociaal-culturele tendensen als enerzijds modernisering en anderzijds romantisering kunnen invloed hebben op de beleidsuitvoering.

Conclusie

Het theoretisch kader ondersteunt het onderzoek door eventuele verklaringen te bieden voor het afwijken van het beoogde beleidsproces. Verwacht wordt dat de wijze van beleidsuitvoering verklaard kan worden vanuit de volgende factoren:

Ten eerste is de juistheid van de beleidstheorie van belang. Wanneer de beleidstheorie niet juist is, kan de uitvoering anders zijn dan bedoeld. Om een goede procesevaluatie uit te voeren zal allereerst onderzocht moeten worden welke beleidstheorie ten grondslag ligt aan het uit te voeren beleid door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Ten tweede wordt verwacht dat het verschil in doeleinden tussen de uitvoerders en de beleidssubjecten invloed heeft op de beleidsuitvoering. Aangezien de eigenaren van een monument vaak een ander doel voor ogen hebben dan de Rijksdienst, wordt verwacht dat hoe groter het verschil in doeleinden tussen de beleidsuitvoerders en de beleidssubjecten, des te meer van de beoogde uitvoering afgeweken zal worden.

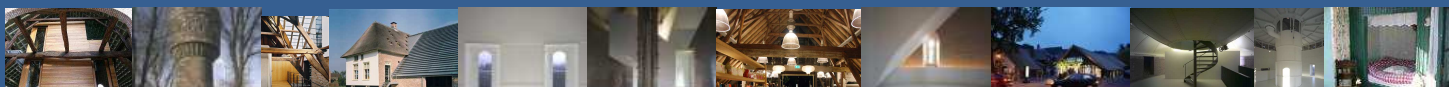
Ten derde zijn de beschikbare informatie en de machtsverdeling van invloed zijn het beleidsproces. Verondersteld kan worden dat wanneer de beleidsuitvoerders goed op de hoogte zijn van het uit te voeren beleid des te minder afgeweken zal worden van het beoogde proces. Wanneer de Rijksdienst over een informatiemonopolie beschikt zou gemakkelijk besloten kunnen worden om juist wel of niet van de bedoelde beleidsuitvoering af te wijken.

Ook de mate van beleidsvrijheid zal invloed kunnen hebben op de beleidsuitkomst. De beleidsvrijheid wordt beïnvloed door de programmering van het beleid. Wanneer er strikte richtlijnen zijn voor de uitvoering, hebben de uitvoerders minder mogelijkheden om af te wijken van het beleid dan wanneer het beleidsproces minder strikt is vastgelegd.

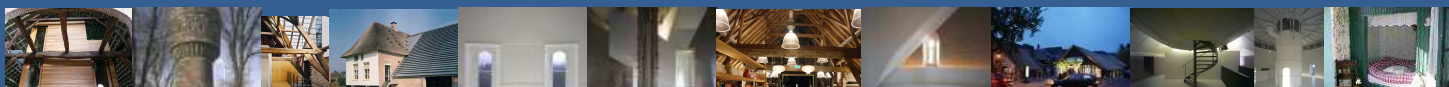
De vijfde factor die van invloed is op de beleidsvrijheid is de toegang tot informatie. Als alleen de uitvoerders beschikken over bepaalde kennis over het beleidsterrein zal er meer mogelijkheid zijn tot het afwijken van het beleid.

Bovenstaande factoren die de beleidsvrijheid kunnen vergroten kunnen worden belemmerd door een flinke mate van hiërarchische en democratische controle.

Tot slot zijn in het theoretisch kader de contextfactoren geschetst die van invloed kunnen zijn op de uitvoering van het beleid. Uit de historische context blijkt dat het gedachtegoed van de

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed over het beheer, behoud en vooral reconstructie van monumenten is veranderd in de afgelopen jaren. Ook zijn de sociaal-culturele factoren besproken die laten zien dat de wensen uit de samenleving niet overeenkomen met de richtlijnen in de Restauratiefilosofie uit 1991. In deze procesevaluatie wordt onderzocht welke factoren meewegen, of zelfs bepalend zijn, voor een eventuele beleidsafwijking. Verwacht wordt dat de veranderingen in de wensen van de samenleving en het gedachtegoed van de specialisten binnen de Rijksdienst kunnen verklaren waarom de beleidsuitvoering anders loopt dan beoogd.

3. Methoden van onderzoek

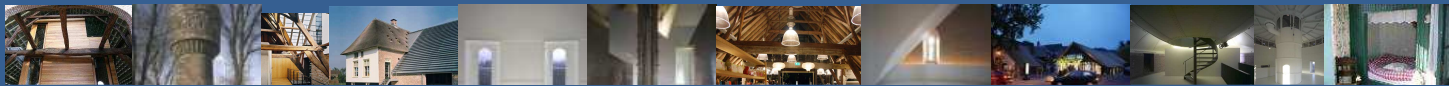
Inleiding

De data van dit onderzoek bestaat uit een combinatie van documentanalyse en interviews met specialisten van de afdeling Kennis en regioconsulenten van de sector Advies en Wettelijk Taken. Bij de analyse naar de beleidsuitvoering bij de herbestemming van monumenten zijn twee categorieën geselecteerd: interventie en herbestemming van boerderij en watertorens. Bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed wordt binnen een themaprogramma op dit moment onderzoek gedaan naar de op te stellen richtlijnen voor herbestemming. In dit project wordt onderzocht wat de belangrijkste ijkpunten van monumentale forten, kerken, watertorens en boerderijen zijn. De ijkpunten vormen de basis voor het toekomstige herbestemmingsbeleid voor de desbetreffende categorie. Voor elke categorie ontstaan andere knelpunten bij herbestemming. Om dit onderzoek overzichtelijk te houden is gekozen om slechts twee categorieën te onderzoeken waarvan één grote, de boerderijen, en één kleinere categorie, de watertorens.

In dit hoofdstuk wordt allereerst beschreven waar de documenten voor de documentanalyse uit bestaan en zal kort geschetst worden hoe de selectie van de onderzoekseenheden voor de beide deelonderzoeken heeft plaatsgevonden. Vervolgens wordt beschreven hoe de interviews zijn afgenomen en wat de voor- en nadelen van het gebruik van interviews zijn. Naast de documentanalyse en de interviews is gekozen om een samenvatting van het beleid te maken als ondersteunende methode voor de analyse van de interviews en documenten. Dit omdat er niet in kaart kan worden gebracht of er afgeweken wordt van het te voeren beleid wanneer de hoofdlijnen van dit beleid niet helder geformuleerd zijn.

3.1 Documentanalyse

De documenten die geanalyseerd zijn, zijn de adviezen en preadviezen van de sector Advies en Wettelijke Taken aan gemeenten die een boerderij of watertoren in hun gemeente hebben die wordt herbestemd. Het monument hoeft geen eigendom van de gemeente te zijn maar door de decentralisatie is de gemeente het eerste loket waar de eigenaar terecht kan voor de aanvraag van een monumentenvergunning. De adviezen bestaan allereerste uit de redegevende omschrijving, waarin staat wat de karakteristieken van het monument zijn. Ten tweede staat er in de adviezen de beoordeling van het plan waarover positief of negatief wordt geadviseerd en ook welke argumenten daarvoor worden aangedragen. Niet alle adviezen worden hetzelfde opgebouwd want soms staan de wijzigingsplannen ook vermeld wat een betere argumentatie mogelijk maakt voor het advies.

Bij de analyse van de adviezen is gelet op de advisering rondom de belangrijkste aspecten in de Restauratiefilosofie zoals het behoud van bouwsporen en bouwfases uit het verleden, reconstructie, nieuwe toevoegingen in nieuwe materialen en nieuwe stijl. Om nauwkeurig te kunnen analyseren is allereerst een samenvatting gemaakt van de belangrijkste aspecten van de filosofie. Dit om de Restauratiefilosofie, die gepubliceerd is in een artikel en niet als strikt beleidsprogramma, goed en eenduidig te kunnen vergelijken met de advisering door de regioconsulenten. Deze samenvatting verduidelijkt de inhoud van de Restauratiefilosofie voor de lezer van dit onderzoek en voor de analyse van de documenten en de interviews.

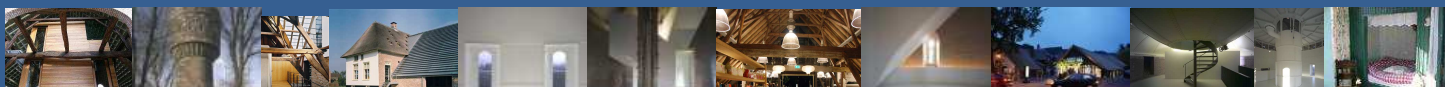
Om de adviezen te kunnen vergelijken, worden de adviezen gecodeerd. Alle gegevens die zijn verzameld, worden in stukken gedeeld en deze stukken worden onderling vergeleken. Boeije (2005) stelt dat er tijdens de codering nog niet geselecteerd wordt op relevantie omdat de onderzoeker dan nog niet genoeg informatie heeft over welke delen wel of niet relevant zijn voor het onderzoek. Het doel van het coderen is dat het de gegevens beter hanteerbaar en analyseerbaar maakt.

De analyse van de adviezen gebeurt tweeledig: enerzijds wordt onderzocht welke delen van het proces wel of niet in lijn zijn met de gedachten van de Restauratiefilosofie en anderzijds wordt gekeken naar de knelpunten bij het herbestemmen van boerderijen en watertorens om zo tot goede aanbevelingen voor een toekomstig herbestedingsbeleid te komen.

Voor het coderen van de adviezen is een schema (zie bijlage 5 en 6) opgesteld met de belangrijkste ijkpunten van de Restauratiefilosofie zoals de keuze voor materiaal en vormgeving, de omgang met reconstructie en het behoud van historisch bouwmateriaal. Bij de herbesteding van monumenten is de wens tot meer daglicht veelal aanwezig en het perforeren van de daken of gevels leidt tot discussies. Dit komt doordat vanuit het oogpunt van monumentenzorg een monument zijn gesloten karakter dient te behouden. Omdat de vraag naar doorbraken in dak en gevels groot is, is dit punt ook opgenomen in het schema. Vervolgens zijn de kernpunten uit de adviezen per boerderij of watertoren in het schema samengevat zodat deze horizontaal vergeleken kunnen worden. Zo worden alle adviezen op dezelfde punten geanalyseerd en is overzichtelijk gemaakt waar de verschillen in de adviezen precies zitten.

3.1.1 Selectie

De oorspronkelijke bedoeling was om een aselechte steekproef te trekken maar door het weinig consistente informatiebeheer van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed bleek dit niet mogelijk. Er is namelijk geen mogelijkheid om een aselechte steekproef uit de database te trekken aangezien de Rijksdienst niet beschikt over een overzicht met herbestede rijksmonumenten. Ook was het

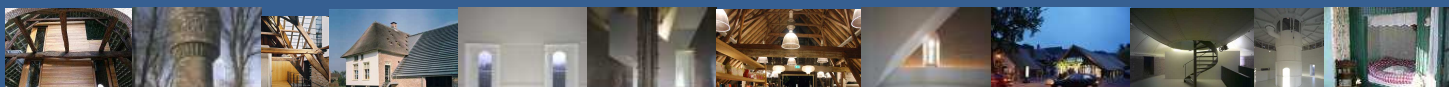
archief incompleet: bij meer dan tweederde van de geselecteerde dossiers was een onderdeel van het advies niet aanwezig, was alleen een verouderd advies aanwezig of miste het gehele dossier. De meeste rijksmonumenten zijn primair op dorp of stad en secundair op adres gearchiveerd. De boerderijen zijn op adres gearchiveerd maar de watertorens vallen onder een verzamelcategorie van 'overige objecten' binnen een stad of dorp. Deze categorie werkt verwarrend omdat er ook watertorens wel op adres worden gearchiveerd. Ook het zoeken op adres stuitte op problemen. Het kaartenbaksysteem is verouderd, door reorganisaties van gemeenten en gemeentelijk herindelingen hebben gemeenten een andere naam gekregen, en zorgt dat het vinden van een dossier soms op toeval gebaseerd is. Dit maakte het selecteren van casussen zeer moeilijk en een tijdrovende bezigheid.

Om toch een goede selectie te kunnen maken, is gekozen om aan de regioconsulenten te vragen om boerderijen en watertorens aan te dragen waar in de periode 2000 tot en met 2009 een advies voor herbestemming voor is aangevraagd. Omdat de consulenten ieder een eigen regio beheren is gevraagd om uit de eigen regio enkele casussen aan te dragen die verschillen in de grootte van de ingreep. Dit heeft geleid tot een geografische representativiteit bij de categorie boerderijen.

Voor het selecteren van de adviezen voor de herbestemming van watertorens is hetzelfde gevraagd aan de consulenten. Ook hebben externe specialisten op het gebied van watertorens en industrieel erfgoed meegedacht over de te gebruiken casussen. Het realiseren van een spreiding over Nederland was niet mogelijk aangezien de watertorens niet evenredig verdeeld zijn over alle regio's in Nederland. Ook hierbij is gevraagd om verschillende ingrepen, in grootte en variëteit, aan te dragen. Zo verschillen de ingrepen van het plaatsen van een schotelantenne in de watertoren tot het transformeren tot een hotel. Van twee grote transformaties, de watertoren in Dordrecht tot hotel en de watertoren in Hazerswoude-Rijndijk tot kantoor, zijn na een grondige zoektocht geen dossiers aangetroffen.

Boerderijen

In totaal zijn 29 adviezen voor de herbestemming van boerderijen geanalyseerd uit de periode 2000 tot en met 2009. Geprobeerd is om een zo groot mogelijke spreiding over Nederland te creëren. Dit betekent dat er in iedere provincie de adviezen van 2, 3 of 4 boerderijen onderzocht zijn. De regio's Flevoland en de Waddeneilanden zijn niet opgenomen in dit onderzoek omdat er geen herbestemde boerderijen zijn die op de Rijksmonumentenlijst staan.

Watertorens

Watertorens omvatten een kleinere categorie dan boerderijen en er zijn er dan ook veel minder herbestemd. Doordat het archief van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed incompleet is, konden de adviezen van slechts 11 herbestemde watertorens, in de tijdsperiode 2000 tot en met 2009, in dit onderzoek betrokken worden. Daar komt nog eens bij dat enkele watertorens, die de externe specialisten en consultants aandroegen, al herbestemd waren voordat ze op de Rijksmonumentenlijst geplaatst werden. De Rijksdienst heeft dan dus niet hoeven adviseren over de ingrepen die gedaan zijn.

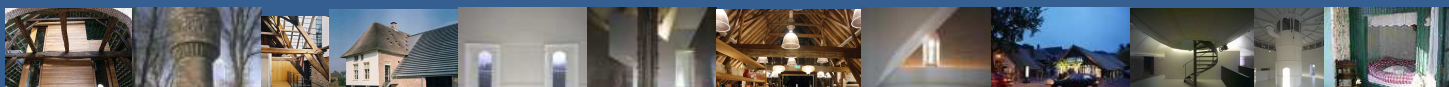
3.2 Interviews

Voor dit onderzoek zijn acht interviews afgenomen binnen de organisatie en twee expertinterviews buiten de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Van de drie typen interviews, het open interview, het semigestructureerde en het gesloten of gestructureerde interview, is gekozen voor een semigestructureerd interview. Hoe meer gestructureerd het interview is, hoe meer de interviewer de richting bepaalt (Boeije, 2005). Omdat uit het theoretisch kader veel factoren naar voren komen die een afwijking in het beleidsproces kunnen bepalen, is gekozen voor een interview waarin de geïnterviewde veel sturing kan geven aan het interview. Ook is er bij een semigestructureerd interview de mogelijkheid om specifiek door te vragen op onderwerpen die naar boven komen. Bij een open interview ligt er weinig controle bij de interviewer waardoor het gevaar bestaat dat er afgeweken wordt van de door de interviewer gewenste onderwerpen. De interviews zijn ingedeeld naar inhoud en toegespitst op één onderwerp: namelijk het gebruik en belang van de Restauratiefilosofie uit 1991 en de factoren die van invloed zijn op de implementatie in de praktijk. Een interview met de nadruk op één onderwerp wordt ook wel *topicinterview* genoemd (Boeije, 2005).

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van een *topiclist* (bijlage 2) waarin de gespreksonderwerpen staan aangegeven. De gespreksonderwerpen sluiten aan op het referentiekader van de geïnterviewden en hebben als doel een antwoord te formuleren op de deelvragen van dit onderzoek (Wester, 1995).

Volgens Baarda en De Goede (2001) is een interview de aangewezen methode om informatie te verkrijgen over attitudes, opinies, gedachten en kennis. In dit onderzoek staat de kennis van het beleid en de opinie over de mogelijkheden van de implementatie van het beleid centraal wat semigestructureerde interviews als onderzoeksinstrument een coherente keuze maakt. Een voordeel

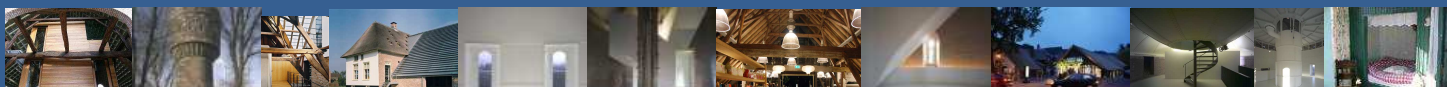
van interviewen is dus dat je niet alleen informatie krijgt over *wat* beleidsuitvoerders adviseren maar ook *waarom* zij het beleid op deze wijze implementeren.

Een nadeel van deze kwalitatieve onderzoeksmethode is dat de verkregen informatie niet altijd betrouwbaar is omdat mensen zich niet altijd bewust zijn van de motieven voor hun gedrag (Baarda en De Goede, 2001). Ook sociaalwenselijkheid kan een negatieve invloed hebben op de betrouwbaarheid van de antwoorden. Om dit uit te sluiten zouden de interviews anoniem afgenomen kunnen worden. Voor dit onderzoek is gekozen om de interviews niet anoniem af te nemen om zo bij de analyse rekening te kunnen houden met enkele achtergrondvariabelen zoals de arbeidsduur bij de Rijksdienst en de afdeling waar de geïnterviewde werkt. De arbeidsduur is van belang omdat er onderzocht wordt of de contextfactoren, zoals de wensen van de samenleving en het gedachtegoed van monumentenzorg, veranderd zijn sinds 1991. Een medewerker die al twintig jaar bij de Rijksdienst werkt, kan dit misschien beter overzien dan een medewerker die net begonnen is. Tot slot is de afdeling van belang omdat de regioconsulenten de aanvragen beoordelen en de specialisten hierbij ondersteuning bieden. De specialisten adviseren niet bij elke herbestemming in Nederland in hun vakgebied, alleen sporadisch. Omdat zij niet bij de planvorming betrokken zijn, kunnen zij minder overzicht hebben van de wensen van de eigenaren.

3.3 Kwaliteit van onderzoek: betrouwbaarheid

De betrouwbaarheid is de afwezigheid van toevallige fouten. De onderzoeksresultaten worden verzwakt wanneer een operationalisering veel toevallige fouten bevat en daardoor onbetrouwbaar is ('t Hart, Boeije & Hox, 2006: 162). Volgens Maso en Smaling (1998) komt, wanneer een onderzoekssituatie stabiel is en niet verandert, betrouwbaarheid neer op de herhaalbaarheid van de tussen- en eindresultaten van een onderzoek. Zij merken daarnaast op dat bij kwalitatief onderzoek letterlijke herhaalbaarheid vaak niet mogelijk is omdat de situatie snel kan veranderen. Het is daarom beter om uit te gaan van de term *virtuele herhaalbaarheid* dat impliceert dat het onderzoek te herhalen is als de werkelijke situatie niet zou zijn veranderd. Deze vorm van betrouwbaarheid kan gerealiseerd worden door een rapportage van de onderzoeksmethode en resultaten zodat de resultaten navolgbaar zijn. In dit onderzoek worden onderzochte adviezen weergegeven en het schema met de resultaten na de codering bijgevoegd als bijlage. Zo kan achterhaald worden welke adviezen zijn onderzocht en op welke basis, namelijk het schema met resultaten, de conclusies over de verschillen in de adviezen getrokken worden.

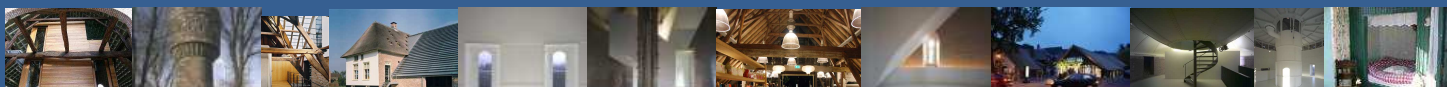
Een tweede methode om de betrouwbaarheid te verhogen is het gebruik van methodetriangulatie. Het onderzoek is betrouwbaarder als meerdere onderzoeksresultaten uit verschillende onderzoeksmethoden elkaar ondersteunen (Maso & Smaling, 1998).

In dit onderzoek is geprobeerd toevallige fouten uit te sluiten door methodetriangulatie toe te passen. De combinatie van interviews en documentanalyse bevorderen de betrouwbaarheid van dit onderzoek. Bovendien worden de casussen en resultaten van de interviews en documentanalyses bijgevoegd. Ook aan de hand van de *topiclist* van de interviews zou het herhalen van dit onderzoek met het behalen van dezelfde resultaten, indien de werkelijke situatie niet verandert, mogelijk moeten zijn.

3.4 Kwaliteit van onderzoek: validiteit

Er wordt gesproken over een valide onderzoek als ook de systematische fouten uit het onderzoek geweerd worden. Er zijn veel vormen van validiteit maar voor dit kwalitatieve onderzoek wordt alleen ingegaan op het onderscheid tussen interne en externe validiteit. De interne validiteit heeft vooral betrekking op kwaliteit van de argumenten en analyses (Maso & Smaling, 1998). Om in dit onderzoek de interne validiteit te verhogen is gebruik gemaakt van zogenaamd contextmateriaal zoals de adviezen, foto's en wetenschappelijke artikelen over het onderwerp. Maso en Smaling (1998) stellen dat het overleggen van de (tussentijdse) resultaten de interne validiteit ten goede komt. In dit onderzoek zijn de tussentijdse resultaten op twee manieren bediscussieerd: ten eerste zijn ze besproken in de interviews met medewerkers van verschillende afdelingen en ten tweede zijn de tussentijdse resultaten maandelijks in een vergadering aan een projectgroep voorgelegd.

De externe validiteit kan volgens 't Hart, Boeije en Hox (2006) onderverdeeld worden in de begrippen populatievaliditeit en ecologische validiteit. De populatievaliditeit betreft de mate waarin de steekproef een goede afspiegeling is van de gehele populatie. Zoals eerder beschreven was een aselechte steekproef niet mogelijk en door de wijze van selectie van de onderzoekseenheden zal de populatievaliditeit niet geheel gewaarborgd kunnen worden. De onderzoeksresultaten kunnen niet gegeneraliseerd worden naar andere organisaties. Dit omdat de steekproef mogelijk niet representatief is en de casus expliciet samenhangt met de afdeling Advies en Wettelijke Taken van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Wanneer het nemen van een aselechte steekproef wel mogelijk was geweest, kan aangenomen worden dat de resultaten niet veel anders zouden zijn. Door de consulenten is namelijk geen keuze gemaakt op basis van de consistentie van hun adviezen maar op de grootte van herbestemming, ten behoeve van het op te stellen beleidsadvies voor het

herbestemmen van boerderijen en watertorens. Deze adviezen zijn vervolgens ook gebruikt voor het analyseren van de adviezen voor de procesevaluatie.

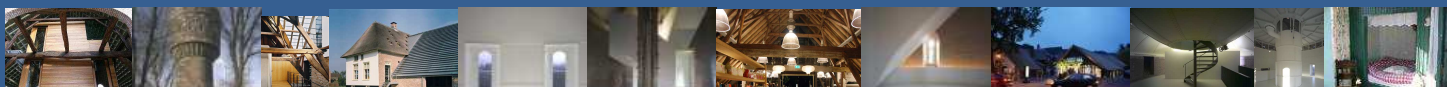
Het generaliseren van alle adviezen van de afdeling is ook niet van toepassing omdat er hier expliciet naar de problemen rondom de herbestemming van watertorens en boerderijen is gekeken. Dit betekent niet dat de onderzoeksresultaten ook van toepassing zijn op adviezen over andere categorieën. Daarbij moet bedacht worden dat generaliseerbaarheid niet het doel is van dit onderzoek en bovendien behoort externe validiteit, volgens Maso en Smaling (1998), niet in ieder onderzoek tot het objectiviteitstreven.

Conclusie

In dit onderzoek heeft datatriangulatie plaatsgevonden met data verkregen uit interviews en de analyse van de adviezen uitgegeven door de afdeling Advies en Wettelijk Taken. Bij de analyse is gelet op de advisering met betrekking tot de kernpunten van de Restauratiefilosofie zoals reconstructie en het gebruik van moderne materialen. Om de adviezen te vergelijken zijn deze gecodeerd.

Het nemen van een aselechte steekproef voor de adviezen was niet mogelijk maar door de medewerking van de regioconsulenten is een steekproef tot stand gekomen met een geografische spreiding. Ook bevat de steekproef verschillende grootte en variëteit aan ingrepen.

De semigestructureerde interviews zijn afgenomen aan de hand van een *topiclist* en ook toegespitst op de kernpunten van de Restauratiefilosofie. Het voordeel van interviewen voor dit onderzoek is dat er niet alleen onderzocht kan worden *hoe* een beleid uitgevoerd wordt maar ook *waarom* voor deze wijze van uitvoeren wordt gekozen. Het bijvoegen van de *topiclist* en de analyseschema's verhoogt de betrouwbaarheid van dit onderzoek. De validiteit van dit onderzoek wordt ondersteund door het gebruik van contextmateriaal en het overleggen van de resultaten met de projectgroepen binnen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Bij elke categorie monumenten komen specifieke discussiepunten kijken en dat zorgt ervoor dat dit onderzoek niet gegeneraliseerd kan worden naar andere categorieën monumenten.

4. Resultaten

Inleiding

De resultaten van de documentanalyse en overeenkomsten in de interviews worden in dit hoofdstuk uiteen gezet. Allereerst wordt ingegaan op de informatie die de interviews brachten over de kennis van de Restauratiefilosofie onder de regioconsulenten. Vervolgens wordt beschreven op welke problemen bij het informatiebeheer is gestuit tijdens de zoektocht naar relevante casussen voor de documentanalyse.

In de tweede paragraaf staat de beleidsimplementatie centraal. Wordt de Restauratiefilosofie nog (gedeeltelijk) als basis van de adviezen gezien en op welke manier wordt de Restauratiefilosofie dan geïmplementeerd? Ook zal uit de interviews blijken welke andere actoren betrokken zijn en worden bij de herbestemming van een monument. En blijkt of het wenselijk is om eigenaren te benaderen.

Het verschil in doeleinden en de daarbij komende discussiepunten tussen de eigenaar en de Rijksdienst is het derde onderwerp uit de interviews. Ook wordt beschreven hoe de consulenten met de kernpunten van de Restauratiefilosofie omgaan.

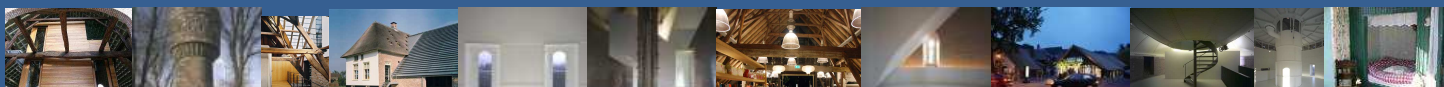
Tot slot staat de documentanalyse centraal. De documentanalyse geeft inzicht in de verschillen tussen de adviezen met betrekking tot de discussiepunten bij herbestemming. Daarbij wordt vooral gekeken welke adviezen worden gegeven en of deze overeenkomen of in strijd zijn met de Restauratiefilosofie.

4.1 Kennisinstituut

Kennis van de Restauratiefilosofie

Bij de instrumentele validiteit wordt onderzocht of de beleidstheorie wel juist is voor het uitvoeren beleid en de gewenste effecten. Uit zowel de documentanalyse als de interviews komt naar voren dat de Restauratiefilosofie uit 1991 niet alleen een verouderd beleidprogramma is maar ook weinig relevant voor de herbestemming van monumenten met in het bijzonder boerderijen en watertorens (Respondent 6. 29-04-2009).

Een andere lacune in de beleidstheorie is dat deze, ondanks dat dit niet expliciet benoemd wordt in de tekst, grotendeels geschreven is voor de restauratie van het 'cultureel erfgoed' in de vorm van kerken, kastelen en woonhuizen. Industrieel en agrarisch erfgoed betreffen twee geheel andere categorieën die een andere en zeer specifieke aanpak vereisen. De herbestemming van gebouwen in deze categorieën wordt niet ondersteund door de verouderde beleidstheorie. Hiervoor zijn de

kernpunten uit de theorie ook grotendeels niet relevant (Respondent 6. 29-04-2009; Respondent 5. 06-05-2009).

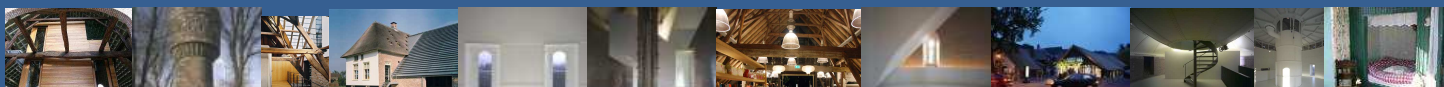
Na het maken en voorleggen van de samenvatting van het beleid geven veel consultants aan het beleid niet zo letterlijk te kennen en te gebruiken. Bovendien is er geen interne opleiding of andere mogelijkheid om op de hoogte gesteld te worden van de uitgangspunten van de Rijksdienst. De verantwoordelijkheid om op de hoogte te blijven van de veranderingen in uitgangspunten ligt bij de medewerkers zelf. Dit is een lastige opgave omdat niet alle publicaties door de Rijksdienst als officieel rijksbeleid worden gezien. Zo kan een specialist in een publicatie stellen dat er vanuit het oogpunt van monumentenzorg geen weerstand moet zijn tegen reconstructies terwijl een consultant vast moet houden aan de Restauratiefilosofie waarin staat dat reconstructies uitgesloten zijn (Respondent 3. 23-04-2009; Respondent 2. 22-04-2009). Verwarrend voor de consultants is dat deze publicaties vaak op persoonlijke titel zijn geschreven en de gedachten niet goed toegepast kunnen worden in de praktijk: *“Fons Asselbergs liep vaak als een stoomlocomotief voorop maar zijn gedachtegang was niet altijd uitvoerbaar in de praktijk door de regioconsultanten”* (Respondent 5. 06-05-2009).

De Restauratiefilosofie is een uitvloeisel van het Charter van Venetië maar na 1991 zijn de gedachten over de inhoud van het Charter ter discussie gesteld. Na 1991 zijn veel nota's, gedachten en publicaties verschenen over de ontwikkelingen in de monumentenzorg. Wel worden de consultants in de praktijk geconfronteerd met de publicaties van hun collega's bij de Rijksdienst. Een respondent geeft aan dat de kwaliteit van inwerken en kennis vergaren afhankelijk is van de medewerker met wie de consultant meeloopt in de eerste periode van zijn of haar functie. Wanneer dat een enthousiaste consultant is die veel weet over de toepassing van de theorie in de praktijk, zal de implementatie van het beleid door de nieuwe medewerker vlotter verlopen (Respondent 5. 06-05-2009). Bovendien wordt aangegeven dat de voortdurende reorganisatie onduidelijkheid schept over de te volgen richtlijnen (Respondent 3. 23-04-2009).

Informatieverdeling

Het beschikken over voldoende informatie over het beleid is belangrijk voor een goede uitvoering van het beleid. Zoals hierboven beschreven zijn niet alle consultants op de hoogte van de inhoud van het beleid. Het beleid wordt in de praktijk niet gezien als een wet van Meden en Perzen maar toegepast afhankelijk van de situatie waarin de herbestemming verkeerd.

Een tweede aspect op het gebied van de informatievoorziening zijn de lacunes in de documentatie van de rijksmonumenten en de advisering. Alle rijksmonumenten zouden benoemd en beschreven

moeten zijn in de Objecten Data Bank (ODB). Tijdens dit onderzoek is meerdere malen gebleken dat enkele monumenten niet in de ODB vermeld staan. Van enkele van deze monumenten is wel een dossier en een aanwijzingsbesluit dat aangeeft dat het wel een monument betreft in het archief aangetroffen. Ook de redegevende omschrijvingen in de ODB werken verwarrend omdat niet consistent wordt aangegeven wat de monumentale waarden van het object zijn. Een redegevende omschrijving bestaat de ene keer uit twee zinnen en de andere keer uit twee pagina's. Voor eigenaren die willen weten wat zij mogen wijzigen en wat de belangrijkste waarden van hun gebouw zijn, is een omschrijving van twee zinnen weinig verhelderend.

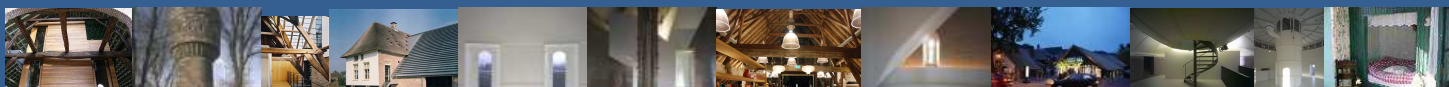
Ook het archief laat te wensen over: het overgrote (tweederde) deel van de voor dit onderzoek benodigde dossiers was niet aanwezig, incompleet of onbekend. Zo kan een dossier vergunningaanvragen bevatten van 1999 tot en met 2002 en van 2006 tot en met 2008 terwijl de aanvraag voor herbestemming met de meest ingrijpende wijzigingen in 2004 heeft plaatsgevonden. Deze adviezen zijn vaak niet meer te achterhalen en voor de regioconsulent die later een advies moet uitbrengen met betrekking tot hetzelfde monument is niet duidelijk welke ingrepen gedaan zijn en of daar positief of negatief op geadviseerd is. Ook zijn dossiers met belangrijke herbestemmingen vermist zoals het dossier van de watertoren in Dordrecht die getransformeerd is naar een hotel met diverse ingrijpende aanpassingen.

Een laatste aspect met betrekking tot de verdeling van informatie binnen de Rijksdienst is de interne kennisverdeling tussen de regioconsulenten en de specialisten. De specialisten zijn deskundig in hun eigen vakgebied. Dat kunnen bijvoorbeeld boerderijen, kerken, industrieel erfgoed, kleur- en schilderingen of interieurs zijn. De specialisten kunnen geraadpleegd worden wanneer er vragen zijn over restauratie of herbestemming van een bepaald object. Alle specialisten geven aan dat zij maar sporadisch om advies worden gevraagd (Respondent 2. 22-04-2009; Respondent 1. 17-04-2009; Respondent 4. 04-05-2009). Daarbij wordt aangegeven dat *“het ook telkens dezelfde consulenten zijn die om advies vragen. Dat zijn juist de medewerkers die zelf heel goed weten hoe ze met specifieke onderdelen moeten omgaan door hun ruime ervaring en interesse. Het zijn juist de consulenten met minder ervaring die nooit om advies vragen”* (Respondent 2. 22-04-2009).

4.2 Mogelijkheden tot implementatie

Capaciteit

Het beschikken over voldoende capaciteit om het beleid succesvol uit te voeren is een belangrijke factor voor het succes of eventueel falen van de uitvoering van een beleid. In de gesprekken met de medewerkers komt de werkdruk naar voren. De regioconsulenten hebben vaak niet genoeg tijd om

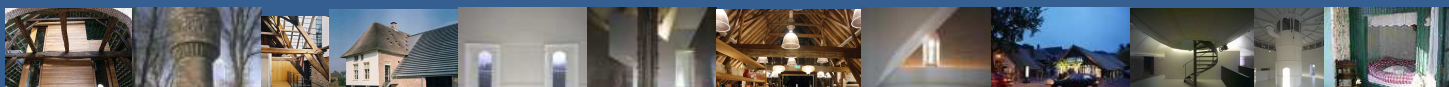
de gehele procedure bij een herbestemming te volgen (Respondent 5. 06-05-2009). Wanneer de adviezen zijn gegeven, wordt niet nagegaan of het resultaat ook daadwerkelijk aan de eisen voldoet. Deze verantwoordelijkheid ligt ook deels bij de betreffende gemeente. Ook het geven van foto-opdrachten voor het documenteren van een herbestemming wordt maar sporadisch gedaan. Dit in verband met tijdgebrek van de consulent en de fotograaf. Wanneer de consultants meer tijd aan een advies en object kunnen besteden, zou dit de informatie over herbestemde monumenten kunnen optimaliseren. Ondanks dat in de gesprekken wordt aangegeven dat het lichte tekort aan personele capaciteit geen invloed heeft op het afwijken van het beoogde beleidsproces zou minder werkdruk het beleidsproces kunnen verbeteren.

Ongeschreven wetten en regels

In de praktijk zijn persoonlijke smaken leidend voor de advisering. De Monumentenwet spreekt over 'ontsierende' delen maar dat is uiteindelijk de persoonlijke smaak van de behandelend ambtenaar. De behandelend ambtenaar beslist of iets wel of niet ontsierend is bij een monument (Respondent 3. 23-04-2009). De Monumentenwet en de Restauratiefilosofie zijn leidend bij herbestemming maar ook multi-interpretabel waardoor consultants adviseren wat zij zelf juist achten (Respondent 3. 23-04-2009; Respondent 5. 06-05-2009). Respondent 3 spreekt over 'ongeschreven regels en wetten' en voegt daaraan toe dat het indicatief instinct bepalend is voor het advies dat een consulent geeft: *"Het leven is sterker dan de leer"*. Ook respondent 6 geeft aan dat er *"geen wet van Meden en Perzen is maar dat iedere herbestemming om maatwerk draait"* (Respondent 6. 29-04-2009).

Hoe strikter de programmering van het beleid, des te minder beleidsvrijheid de uitvoerders genieten. De Restauratiefilosofie is een voorbeeld van een minimale programmering. Het artikel verscheen in wetenschappelijke tijdschriften en is niet als officieel beleid dat vastgelegd is binnen de Rijksdienst. Bovendien is de tekst multi-interpretabel wat leidt tot verschillen in de implementatie. Daarnaast wordt, om de theorie in de praktijk te kunnen gebruiken, door de consultants veelal 'tussen de regels doorgelezen'. Hierdoor creëren de consultants een eigen interpretatie van de inhoud en doeleinden van de adviezen (Respondent 3. 23-04-2009; Respondent 6. 29-04-2009). Een strikter beleid zou de beleidsvrijheid kunnen beperken waardoor de adviezen eenduidiger worden en niet tekenend voor de desbetreffende consulent. Het opstellen van een strikter beleid ligt gevoelig bij de Rijksdienst. Uitspraken als 'elke herbestemming en restauratie is maatwerk' ondersteunen en verklaren de vraag naar meer beleidsvrijheid (Respondent 6. 29-04-2009, Respondent 5. 06-05-2009). Daarbij wordt in gedachte gehouden dat de Rijksdienst een adviserende functie vervult en geen dwingende uitspraken wil doen (Respondent 6. 29-04-2009, Respondent 5.

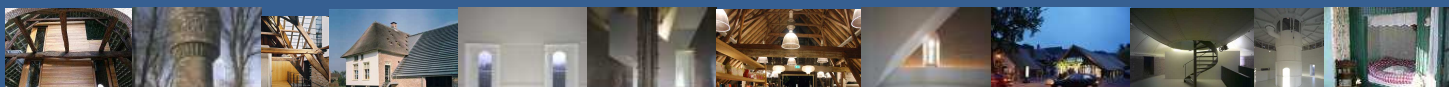

06-05-2009). Toch zou een strikter en duidelijker beleid van het kennisinstituut ook veel duidelijkheid kunnen bieden aan eigenaren, architecten en gemeenten. Zij weten dan hoe ze moeten handelen om de monumentale waarden zo goed mogelijk te behouden en te beheren.

Informatie over de uitgangspunten voor andere actoren

Op welke manier wordt de eigenaar op de hoogte gesteld van de uitgangspunten van de Restauratiefilosofie zodat deze bij het bedenken van het ontwerp voor herbestemming rekening kan houden met de wensen van de Rijksdienst? De verdeling van de informatie tussen overheid en de architecten en eigenaren is onevenredig. De Rijksdienst heeft een kennismonopolie die als gevolg van de decentralisatie steeds meer vergroot wordt. De Rijksdienst kent het gedachtegoed en de argumenten voor het beheer van monumenten en proberen deze kennis te verspreiden naar gemeenten en belangstellenden. Volgens Respondent 3 heeft de Rijksdienst de afgelopen jaren veel gedaan om de vertaalslag naar de buitenwacht te maken. Er zijn brochures, nota's en andere publicaties verschenen over het belang van de monumentale waarden van een monument en tips over hoe men met een monument dient om te gaan. *"De brochures die zijn uitgegeven zijn voor de man op de steiger. In deze brochures ligt veel van de Restauratiefilosofie besloten"* (Respondent 3. 23-04-2009). Ook wordt regelmatig een bouwhistorisch, kleurhistorisch en groen platform georganiseerd waar iedereen uit het veld welkom is. Volgens respondent 3 moet de doelgroep goed in de gaten worden gehouden. Dat eigenaren naar een platform komen is zeer onwaarschijnlijk, het zijn vooral medewerkers van de Rijksdienst en enkele architecten die zich daar laten zien.

Hoe de eigenaar bereikt gaat worden voor de voorlichting is onbekend en misschien ook geen streven binnen de Rijksdienst. Uit de interviews blijkt dat de consultants het niet als een taak van de rijksoverheid zien om eigenaren voor te lichten. De gemeenten, de steunpunten en de architecten worden als verantwoordelijken gezien voor een goed ontwerp voor een herbestemming waarbij de monumentale waarden niet aangetast worden. De gemeenten krijgen steeds meer macht en invloed maar hebben vaak te weinig kennis over het onderwerp om onafhankelijk te kunnen adviseren (Respondent 1. 17-04-2009). Doordat de Rijksdienst over veel meer kennis bezit dan de andere actoren is de Rijksdienst een autoriteit geworden waarvan veelal de adviezen stilzwijgend worden overgenomen. De eigenaren en architecten worden van weinig informatie voorzien waardoor er een grote beleidsvrijheid voor de consultants ontstaat. De architect zou, indien op de hoogte van een restauratie- of herbestemmingsbeleid, genoeg overtuigingskracht moeten hebben om te zorgen dat er in het nieuwe plan geen monumentale waarden worden geschaad. De vraag is of die verantwoordelijkheid bij de architect kan worden gelegd of dat deze zich dienend acht aan de

wensen van de eigenaar van het monument. Op dit moment is de hoeveelheid informatie die een eigenaar van een monument bereikt afhankelijk van het enthousiasme en de nieuwsgierigheid van de eigenaar zelf (Respondent 4. 04-05-2009). Respondent 4 vergelijkt het geven van lezingen met zendingswerk: *“alleen op die manier kunnen de geïnteresseerde eigenaren bereikt worden. Ideeën om eigenaren te betrekken zijn er genoeg. Bijvoorbeeld om de website beter toegankelijk te maken zodat eigenaren op een snelle manier veel informatie kunnen krijgen of het sturen van een voorlichtingspakket aan nieuwe eigenaren om ze enthousiast te maken en rekening te laten houden met de monumentale waarden tijdens het verbouwen. Ook worden er cursussen aan makelaars gegeven vanuit de Rijksdienst om ook deze doelgroep meer kennis te laten opdoen over monumenten, restauratie en herbestemming”* (Respondent 5. 06-05-2009; Respondent 3. 23-04-2009).

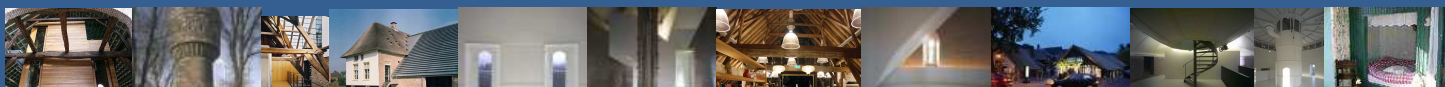
Een opvallende opmerking over de voorlichting aan eigenaren en andere betrokken actoren komt van respondent 2 die vertelt dat veel publicaties wel uitgegeven worden door de Rijksdienst maar na enkele oplagen niet meer leverbaar zijn. Hierdoor wordt de informatiestroom naar de eigenaren ook stopgezet aangezien zij niet meer aan de publicaties kunnen komen. De eigenaren kunnen dus ook gestremd worden in hun zoektocht naar informatie. Ook het archief van de Stichting Historisch Boerderij Onderzoek dat overgenomen is door de Rijksdienst in 2007 is een belangrijke informatiebron voor de betrokken actoren. Dit is nu nog steeds niet ontsloten en niet toegankelijk voor eigenaren, architecten, projectontwikkelaars en andere geïnteresseerden die informatie zoeken over een, her te bestemmen of te restaureren, boerderij.

4.3 Discussiepunten bij de implementatie

Doeleinden

Bij een herbestemming liggen de doeleinden van de eigenaar en monumentenzorg verder uiteen dan bij een restauratie. Bij een herbestemming wil de eigenaar een gebouw transformeren naar bijvoorbeeld een woonfunctie voor eigen woongenot of een functie die exploitabel is. De gedachte dat wanneer iemand een monument bezit ‘er nog geen spijker in de muur geslagen mag worden’ blijft aanwezig en dit maakt het lastig om over grote ingrepen te overleggen (Respondent 4. 04-05-2009). Het doeleinde van de eigenaar ligt soms haaks op het doeleinde van de Rijksdienst als het gaat om het wijzigen van monumentale waarden. Toch gaat de Rijksdienst uit van het uitgangspunt ‘behoud door ontwikkeling’ dat wil zeggen dat bescherming alleen niet voldoende is. Een monument dat zich ontwikkelt in de tijd kan op een betere manier behouden worden dan bij musealisering van het object. Toch is ontwikkeling niet altijd de enige en juiste manier om een monument te behouden

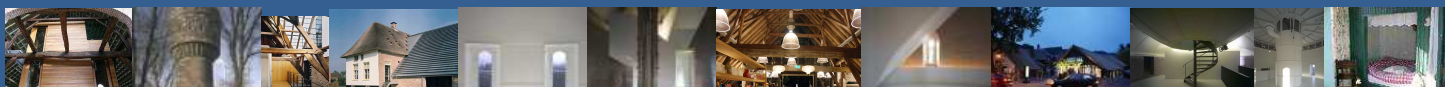

(Respondent 5. 06-05-2009). De regioconsulenten denken mee over de beste manier van herbestemming en komen tegemoet aan de wensen van de eigenaar. Toch moet altijd in gedachte gehouden worden dat een monument niet zo ingrijpend gewijzigd kan worden als een niet-beschermd object omdat er monumentale waarden behouden dienen te worden (Respondent 5. 06-05-2009).

Bij het herbestemmen van boerderijen is een tendens zichtbaar waarbij eigenaren de boerderijen in een romantische villa willen transformeren inclusief de sierbuxussen voor de mestdeuren, die er van origine nooit hebben gestaan (Respondent 3. 23-04-2009; Respondent 6. 29-04-2009). Ook is de wens tot beeldherstel een belangrijke reden tot het romantiseren van boerderijen. Om dit tegen te gaan kunnen de consulenten de eigenaren naar een steunpunt kanaliseren, in de hoop dat het steunpunt weet hoe de karakteristieken van een boerderij het beste gewaarborgd kunnen worden (Respondent 3. 23-04-2009). Uit de documentanalyse en bijeenkomsten komt naar voren dat beeldherstel een belangrijk argument is om af te wijken van het beoogde beleid. Monumenten vervullen meer functies dan een woon- of werkfunctie. Ze staan symbool voor een identiteit en een collectieve herinnering. Bij het herbestemmen van de watertoren in Soest is veel opschudding geweest over de aantasting van het gebouw omdat het zo karakteristiek is voor de omgeving (Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Soest, 11 maart 2001 p. 3). Een watertoren wordt gezien als een markeringspunt in de omgeving en bepaald het straatbeeld soms al meer dan een eeuw. Dit geldt min of meer ook voor boerderijen want een karakteristieke boerderij staat symbool voor de streekeigen identiteit. Grote ingrepen schaden de afleesbaarheid van die identiteit.

Kernpunten van het beleid

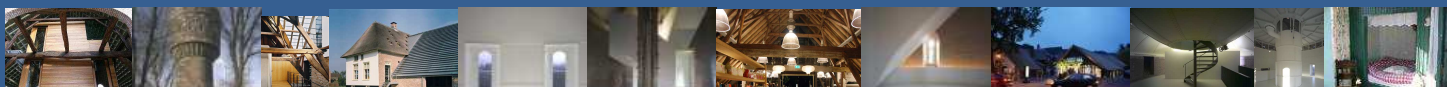
Wanneer we kijken naar de toepassing van de beleidstheorie zien we dat de theorie bij herbestemming voor een deel kan worden toegepast. Het credo 'behoud gaat voor vernieuwen' blijft belangrijk. Andere kernpunten van het beleid en dan met name het 'historiserend' toevoegen van nieuwe onderdelen worden niet toegepast of juist op tegengestelde wijze. Op dit moment wordt in adviezen geadviseerd om nieuwe toevoegingen "*conform materiaalgebruik, vormgeving en detaillering van het bestaande*" uit te voeren (Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Ede, 23 november 2000: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Hilvarenbeek, 13 november 2001: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Dantumadeel, 3 februari 2009: 3). De keuze voor nieuwe toevoegingen in ouderwetse materialen staat haaks op de beleidslijn maar kan goed onderbouwd worden. "*Vaak*

wordt gekozen voor deze materialen zodat de nieuwe toevoegingen beter aansluiten bij de bestaande situatie en er een link met de geschiedenis kan worden gecreëerd” (Respondent 6. 29-04-2009). Ook respondent 5 stelt dat voor de keuze voor de toe te passen materialen afhankelijk is van de karakteristieken van het monument. Wanneer de karakteristiek bepaald is, kan geadviseerd worden hoe het beste een harmonie tussen modern en historiserend bereikt kan worden.

De vraag naar reconstructie is ook aanwezig en kan worden uitgevoerd indien er bronnen overlegd kunnen worden waarop te zien is hoe de situatie er uit heeft gezien (Respondent 6. 29-04-2009; Respondent 2. 22-04-2009). Authenticiteit is een lastig begrip in de praktijk en respondent 2 stelt dat veel niet meer authentiek is: *“er is geen kasteel in Nederland waar niet gesjouwd is met delen van het interieur en zo wordt er ook op grote schaal gereconstrueerd”*. De vraag naar reconstructie is een gevolg van de wens tot beeldherstel en is steeds vaker van toepassing (Respondent 6. 29-04-2009).

Niet alleen historiserende toevoegingen en reconstructie zijn een onderwerp van discussie. Ook over het weghalen van onderdelen van een monument staan strikte regels in de Restauratiefilosofie. In de praktijk wordt ook op het verwijderen van ‘nieuwe’ delen van een monument soepeler geadviseerd. Volgens de filosofie zijn nieuwe toevoegingen (en verwijderingen uit het verleden) bouwsporen die de ontwikkeling van een monument laten zien en wanneer deze weggehaald zouden worden, zou het kunnen lijken of er nooit een ontwikkeling is geweest. De vraag naar het verwijderen van delen geldt vooral voor doorzontoevoegingen bij boerderijen. *“Mensen vinden dat niet bij een boerderij passen en wanneer het niet ouder is dan 50 jaar kunnen we er officieel ook niet op adviseren”* (Respondent 6. 29-04-2009). Uit de interviews en de documentanalyse blijkt dat het weghalen van storende elementen vaak geen probleem is. *“Een boerderij bevat veel lagen en het is de kunst om uit te zoeken in welke laag de monumentale waarden liggen, deze laag dient behouden te blijven en de anderen kunnen gewijzigd worden”* (Respondent 5. 06-05-2009). Toch is er een tweedeling zichtbaar in de opvatting over het behoud van de bouwsporen. Waar de consultants positief adviseren op het verwijderen van toevoegingen en het historiserend vernieuwen van gevels en vensters, hecht een specialist veel belang aan de zichtbaarheid van de bouwsporen van een monument: *“Maak van het monument geen geheel, dat is het nooit geweest. Doordat je de bouwsporen laat zien, laat je ook de geschiedenis van het monument zien en zou je verder moeten bouwen op die geschiedenis”* (Respondent 1. 17-04-2009). Er is dus geen eenduidige visie binnen de Rijksdienst over het behoud van bouwsporen.

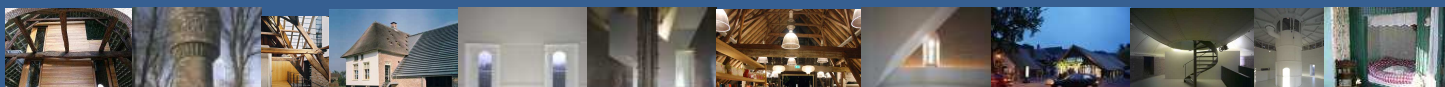

4.4 Documentanalyse

Boerderijen

De documentanalyse ondersteunt deels de resultaten uit de interviews. Zo is de vraag naar vensteropeningen zowel bij het herbestemmen van watertorens als boerderijen in alle casussen een discussiepunt. Vanuit de gedachte van de Restauratiefilosofie is het plaatsen van dakvensters niet wenselijk omdat de vensters het gesloten karakter van het monument aantast. Het gesloten dakvlak is ook typerend voor het werkgedeelte van de Nederlandse boerderij, het vee of graan had namelijk geen daglicht nodig. In 25 van de 41 adviezen attendeert de regioconsulent op het belang van dit gesloten karakter voor monumenten. Opvallend is dat de adviezen omtrent de grootte, het aantal, de vormgeving en het materiaalgebruik van de vensters per regio sterk verschillen. In Geijsteren kan een eigenaar dakramen van 100 cm x 100 cm toepassen en in Rijnsburg wordt geadviseerd om de dakramen niet groter dan 78 cm x 55 cm te maken omdat er anders teveel historisch bouw materiaal verloren gaat (Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Meerlo, 12 maart 2002: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Katwijk, 10 oktober 2007: 3). De afmeting van het dakvenster is afhankelijk van de afmeting van het monument en ter plaatse wordt bekeken welke afmeting geschikt is voor het monument. Waar te veel en te grote vensters de geslotenheid aantasten, tast het plaatsen van dakkapellen de hoofdvorm van een monument aan. In verschillende adviezen worden dakkapellen afgeraden omdat dit 'wezensvreemde elementen' bij een boerderij zijn (Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Katwijk, 10 oktober 2007: 3). In 6 adviezen wordt het plaatsen van dakkapellen toegestaan en in één geval wordt zelfs geadviseerd de bestaande dakvensters te vervangen door twee dakkapellen (Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Katwijk, 10 oktober 2007: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Meerlo, 12 maart 2002: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Noordenveld, 8 april 2008: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Westerveld, 13 november 2008: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Wonseradeel, 14 juli 2003: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Winterswijk, 10 september 2008: 3)

Tijdens de interviews is aangegeven dat de vraag naar reconstructie steeds groter wordt en dat is ook zichtbaar in de documenten. In 5 van de 30 adviezen voor boerderijen wordt reconstructie besproken en in alle gevallen wordt positief geadviseerd. In vier gevallen is de reconstructie gebaseerd op bronnen maar in één geval is positief geadviseerd op een reconstructie waarbij geen enkele bron bestaat die aantoont hoe de boerderij er ooit heeft uitgezien (Advies van de Rijksdienst

voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Wonseradeel, 14 juli 2003: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Katwijk, 10 oktober 2007: 3;

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Franeker, 22 oktober 2007: 3;

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Bronckhorst, 26 februari

2004: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Overbetuwe, 2 maart

2001: 3). De te reconstrueren zijgevel zal worden uitgevoerd met spinnenkop, stalramen en

staldeuropeningen terwijl deze elementen geen functie meer vervullen na herbestemming. Ook

wordt in dit monument een historische schouw uit een ander gebouw aangebracht en een boezem

waarvan niet duidelijk is of er ooit een dergelijk object aanwezig is geweest (Advies van de

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Bronckhorst, 26 februari 2004: 3).

In andere adviezen verzetten de consultants zich wel tegen historiserende toepassingen. Vooral

het toevoegen van schuiframen met roedeverdeling wordt overwegend afgeraden (Advies van de

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Ede, 23 november 2000: 3; Advies van de

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Hilvarenbeek, 13 november 2001: 3; Advies

van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Dantumadeel, 3 februari 2009: 3).

Daarentegen wordt bij de herbestemming van een boerderij in Haastrecht geadviseerd om de

vensters terug te brengen naar een 'authentieker model', in dit advies wordt juist dus geadviseerd

om historiserende toevoegingen te doen (Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan

de gemeente Vlist, 9 december 2008: 3).

Een ander kernpunt van de Restauratiefilosofie waar niet eenduidig over geadviseerd wordt is het

gebruik van moderne materialen bij vernieuwingen. Zoals in de interviews is aangegeven wordt vaak

geadviseerd om de nieuwe toevoegingen uit te voeren *"conform materiaal, vormgeving en*

detailering van de bestaande delen" wat in strijd is met de Restauratiefilosofie. In 11 adviezen is de

vormgeving en materiaalkeuze van nieuwe onderdelen besproken waarbij in 8 adviezen wordt

geadviseerd om de nieuwe toevoegingen of wijzigingen conform de bestaande delen uit te voeren

(Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Vlist, 9 december 2008: 3;

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Franeker, 22 oktober 2007: 3;

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Katwijk, 10 oktober 2007: 3;

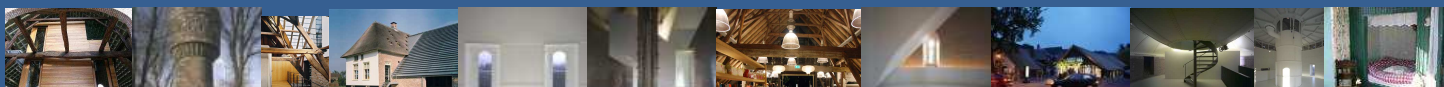
Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Heeze-Leende, 23 april 2008:

3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Dinkelland, 26 september

2005: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Beemster, 10 maart

2005: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Wonseradeel, 14 juli

2003: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Staphorst, 5 maart

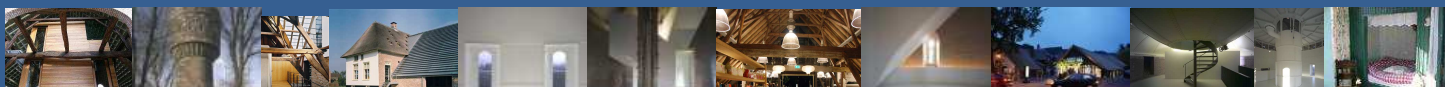

2009: 3). In 3 adviezen wordt geadviseerd om de nieuwe onderdelen in moderne eigentijdse materialen uit te voeren (Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Dantumadeel, 3 februari 2009: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Wymbritseradeel, 17 mei 2006: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Ede, 23 november 2000: 3). In één enkel geval in Deurningen worden de twee uitersten gecombineerd: de wanden dienen in nieuw eigentijds materiaal uitgevoerd te worden zodat een nieuwe tijdslaag aangebracht wordt aan de boerderij maar de plafonds en vloeren moeten conform het bestaande worden uitgevoerd (Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Dinkelland, 26 september 2005: 3)

Watertorens

Wanneer een watertoren herbestemd wordt als woning of kantoor, is het vaak noodzakelijk om in de gesloten schacht vensters te plaatsen voor daglichttoetreding. Er zijn ook watertorens die hun functie verliezen en vervolgens een recreatieve functie krijgen zoals een uitkijktoren. Ook worden er zendmasten van *providers* op bevestigd. Deze ingrepen tasten de geslotenheid van de gevel vaak niet aan. In 8 van de 11 casussen is dit wel het geval en hierbij wordt ook geadviseerd om niet teveel en te grote vensters toe te voegen om de geslotenheid niet aan te tasten. De nieuwe functie voor de watertoren in Winterswijk houdt in dat er schotelantennes op geplaatst worden. Om het karakteristieke aanzicht van de toren niet teveel te schaden is gekozen om vensters in de schacht te maken en daar de antennes achter te plaatsen (Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Winterswijk, 10 mei 2001: 3). Zo is er wel ontvangst maar hangen er geen storende elementen aan de gevel. Hier wordt het gesloten karakter aangetast om een aantasting aan het aanzicht te minimaliseren. Deze vorm van prioritering is niet in andere adviezen waarneembaar.

Bij de vraag naar daglicht is ook bij het herbestemmen van watertorens de vormgeving van de vensters een discussiepunt. De keuze voor de vormgeving van de ramen is afhankelijk van het uiterlijk van de watertoren. Er wordt geadviseerd om bij het toepassen van gevelopeningen rekening te houden met het oorspronkelijk ontwerp. Zo wordt geadviseerd om geen horizontale vensters maar verticale vensters te plaatsen zodat de verticaliteit benadrukt wordt (Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Steenwijkerland, 30 november 2001: 3). Bij de herbestemming van de watertoren in Soest tot woonhuis wordt geadviseerd om het nieuwe raamwerk conform het 'oude' raamwerk uit te voeren zodat het gevelbeeld zo min mogelijk wordt verstoord (Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Soest, 11 maart

2001: 3). Eigentijdse materialen en vormgeving worden gezien als elementen die het karakteristieke gevelbeeld zouden kunnen verstoren en dit is de reden waarom er veelal afgeweken wordt van de Restauratiefilosofie. Een uitzondering daarop is de watertoren in Dordrecht waar gekozen is om de, lange tijd verdwenen, torens op de watertoren te herstellen en deze uit te voeren in nieuw materiaal zodat er een duidelijk verschil in materiaal is te zien tussen de oude toren en de nieuwe toevoegingen (Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Dordrecht, 13 juli 2006: 3).

Een laatste discussiepunt bij de herbestemming van watertorens is het wel of niet behouden van onderdelen die kenmerkend zijn voor de vroegere functie zoals het waterreservoir en de standpijp. Hier geeft de Restauratiefilosofie geen antwoord op. Niet in alle adviezen wordt over het behoud van het reservoir geadviseerd omdat sommige reservoirs al verwijderd zijn voordat de toren een monument werd. In de gevallen dat de reservoirs nog wel aanwezig zijn, wordt eenduidig geadviseerd om het waterreservoir (eventueel grotendeels) te handhaven en op te nemen in het nieuwe ontwerp (Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Steenwijkerland, 30 november 2001: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Vlissingen, 7 oktober 2005: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Delft, 12 november 2003: 3; Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Dordrecht, 13 juli 2006: 3).

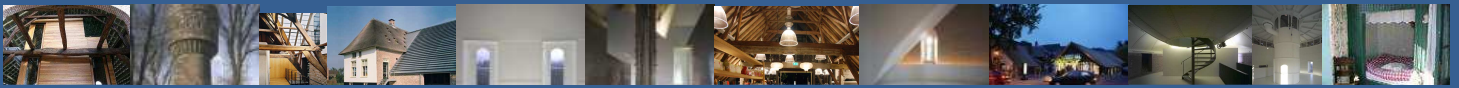
Conclusie

In de interviews wordt aangegeven dat de Restauratiefilosofie als verouderd en niet op alle punten meer relevant wordt geacht. De kennis over de inhoud van de filosofie verschilt per consultant en is te verklaren uit het feit dat er geen interne opleidingen zijn om de kennis te bevorderen. Ook is er verwarring over de implementatie van gedachten uit publicaties die door de Rijksdienst worden uitgegeven. Niet alle nieuwe ideeën zijn rijksbeleid terwijl de consultants wel in de praktijk door ambtenaren van gemeenten worden geconfronteerd met de nieuwe ideeën over reconstructie en materiaalgebruik.

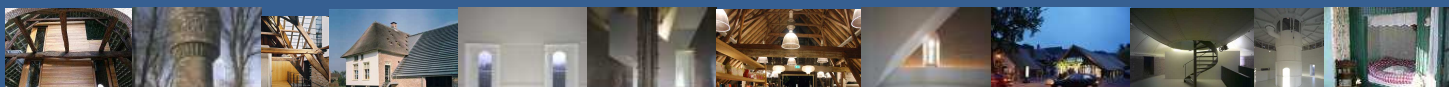
Uit de interviews met de specialisten komt naar voren dat er een kloof is tussen de regioconsultanten en de specialisten wat ervoor zorgt dat de specialisten niet altijd om advies wordt gevraagd terwijl dit soms wel wenselijk is bij grote ingewikkelde ingrepen.

De documentanalyse laat zien dat er onderling verschillen zijn in de adviezen die door de regioconsultanten worden gegeven. Bovendien wijken deze adviezen vaak af op essentiële punten van de Restauratiefilosofie. Vooral op het gebied van reconstructie en materiaalgebruik zijn grote

onderlinge verschillen op te merken. Tijdens de interviews is opgemerkt dat de persoonlijke smaak van de behandelend ambtenaar hierbij van invloed is. Daarbij is de vraag naar reconstructie en romantisering gegroeid waardoor er meer van de filosofie wordt afgeweken om aan de wensen van de eigenaar tegemoet te treden. Tot slot wordt als argument aangedragen dat er vaak gekozen wordt voor zo min mogelijke versterking van het aanzicht door nieuwe materialen. Dit geldt voor zowel de adviezen voor het herbestemmen van boerderijen als watertorens.

5. Conclusie

Inleiding

In het vorige hoofdstuk zijn de bevindingen geschetst naar aanleiding van de interviews en documentanalyses. De hoofdvraag voor dit onderzoek luidt:

‘Welke factoren zijn van invloed op het afwijken van het beoogde beleidsproces bij de advisering over het herbestemmen van boerderijen en watertorens en in hoeverre is het wenselijk dat het beleid en het beleidsproces aangepast zullen worden?’

In dit hoofdstuk wordt een antwoord geformuleerd op de hoofdvraag met behulp van antwoorden op de deelvragen die uit de documentanalyse en interviews gegenereerd zijn.

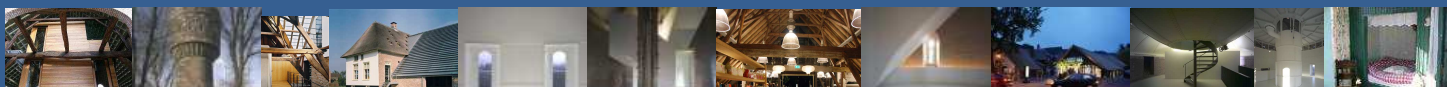
5. 1 De inhoud van het beleid en de toepassing van het beleid in de praktijk

De inhoud van het beleid is in dit onderzoek weergegeven door middel van een samenvatting die als bijlage is bijgevoegd. Kernpunten van dit beleid zijn ten eerste het feit dat monumentenzorg niet streeft naar bevrozing maar naar een ontwikkeling waardoor een monument in onderdeel blijft vormen van de dynamische omgeving. Een ander kernpunt van het beleid dat in de praktijk veel gehandhaafd wordt is het uitgangspunt ‘behoud gaat voor vernieuwen’. In praktijk houdt dit in dat alleen noodzakelijke onderdelen vervangen worden zodat er zo min mogelijk historisch en authentiek bouw materiaal verloren gaat.

Bij zowel de herbestemming als de restauratie van een gebouw is het van belang dat waarden die niet (meer) aanwezig zijn ook niet gecreëerd worden. Dit houdt in dat er geen onderdelen historiserend toegevoegd mogen worden. Nieuwe toevoegingen dienen bovendien in nieuwe stijl uitgevoerd te worden zodat het verschil tussen ‘oud’ en ‘nieuw’ duidelijk zichtbaar is. Om dit onderscheid te benadrukken, is reconstructie ook niet wenselijk.

Er is weinig aandacht voor herbestemming in de filosofie. Wanneer een gebouw zijn originele functie verliest, zou deze een relevante nieuwe functie moeten krijgen en als dit niet kan, is het te overwegen om het gebouw op te offeren.

In de praktijk worden bovenstaande kernpunten van het beleid nauwelijks toegepast: natuurlijk wordt er gezocht naar een goede nieuwe bestemming voor een monument maar een nieuwe functie kan in praktijk ver afdiggen van de originele functie. Ook wordt er in de adviezen weinig belang gehecht aan het gebruik van moderne materialen en het uitsluiten van reconstructies.

De passages over de reversibiliteit zijn wel te herkennen in de adviezen. Ook bij het herbestemmen van boerderijen en watertorens wordt veel belang gehecht aan het reversibel toevoegen van nieuwe onderdelen of het wegwerken van ongewenst originele onderdelen.

Tot slot wordt in het beleid gesteld dat de omgeving van een monument ook in evenwicht met het historische monument moet staan. In praktijk blijkt dit geen onderwerp te zijn waarop geadviseerd kan worden omdat de omgeving van een monument, bij een boerderij bijvoorbeeld het erf, vaak niet beschermd is. Zolang de omgeving geen beschermde status heeft, kan de Rijksdienst hier niet officieel op adviseren.

Concluderend kan gesteld worden dat het beleid op (nog) relevante punten geïmplementeerd wordt maar dat andere typerende kernpunten van het beleid niet meer nageleefd worden. Het beleid wordt dus deels niet uitgevoerd en deels wel.

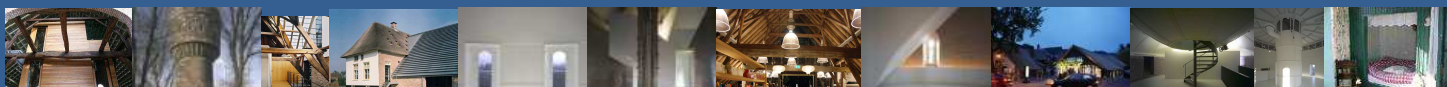
5.2 Faalfactoren in het verschil in doeleinden en informatielacune

Een belangrijke factor die van invloed is op de weinig consistente uitvoering van het beleid is het verschil tussen de doeleinden van de eigenaren en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De prioriteiten liggen bij de eigenaren van monumenten anders dan voor de Rijksdienst. De Rijksdienst stelt de monumentale waarden van een monument voorop terwijl een eigenaar het gebouw winstgevend wil maken of er een goede woonfunctie aan wil geven. Het zoeken naar een balans tussen een duurzame ontwikkeling zodat het monument lang behouden kan blijven en de wensen van eigenaren, architecten en projectontwikkelaars zorgt voor een afwijking in de beleidsuitvoering. Het blijft een kwestie van geven en nemen. Bij deze beraadslagingen zullen soms principes moeten wijken, en daarbij soms enkele monumentale waarden verloren gaan, om een monument duurzaam te kunnen herbestemmen.

Een andere faalfactor in de advisering is het beheer van informatie over het her te bestemmen monument. De database waar de monumenten in geregistreerd moeten staan, de archivering en registratie van adviezen en relevante correspondentie en tot slot de bescheiden samenwerking tussen de specialisten en de regiosconsulenten zorgen allen voor een informatielacune met als gevolg een weinig optimale beleidsuitvoering.

5.3 Beleidsvrijheid

Door de minimale programmering en het beschikken over een kennismonopolie is de beleidsvrijheid die de consulenten genieten erg *groot*. De minimale programmering is te verklaren uit het feit dat elk monument en elke herbestemming 'maatwerk' is. De tekst van de Restauratiefilosofie wordt als

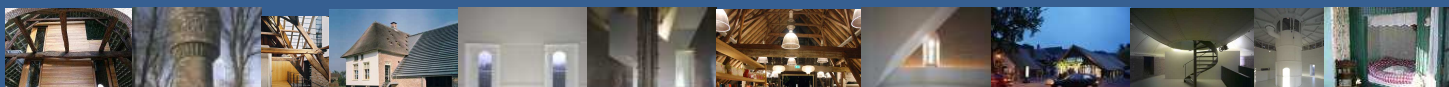
‘multi-interpretabel’ gezien. Dit kan ook bijdragen aan de scheve informatieverdeling aangezien de andere betrokken actoren dit beleid vaak niet kennen en niet kunnen overzien welke kernpunten van het beleid als wel of niet relevant worden beschouwd. De adviezen van de Rijksdienst worden onderbouwd en goedgekeurd wat de controle zou moeten versterken maar in de praktijk zijn de argumenten voor een positief of negatief advies belangrijker dan het volgen van de Restauratiefilosofie.

5.4 Contextfactoren

De wijzigingen in de theorie van de monumentenzorg in combinatie met de veranderende wensen in de samenleving verklaren de veranderde en hedendaagse uitvoering van het beleid. De kloof tussen de eisen die Rijksdienst stelt, zoals de authenticiteit en originaliteit van materiaal en concept, en wensen uit de samenleving, zoals het bestendigen van het beeld dat dient als collectieve herinnering of bevestiging van de identiteit van stad of streek, lijkt minder groot te worden omdat de wensen van de eigenaren betrokken worden bij de keuzes voor de herbestemming van monumenten. Dit is te zien aan het feit dat er veel adviezen de standaardzin ‘vernieuwingen moeten conform materiaalgebruik, vormgeving en detaillering bij de bestaande uitvoering aansluiten’ bevatten en niet meer sterk vasthouden aan de wens om alle vernieuwingen in nieuwe, moderne en eigentijdse materialen uit te voeren. Ook op het gebied van reconstructie hebben de wensen van de eigenaren invloed op de advisering: wanneer er via oude documentatie aangetoond kan worden dat een gevel er eerder anders uit heeft gezien, kan deze gevel gereconstrueerd of teruggerepareerd worden terwijl dit volgens de Restauratiefilosofie niet denkbaar zou zijn. Met deze mogelijkheid komt de Rijksdienst tegemoet aan de wens tot het versterken van de karakteristieken van een monument waarbij eventuele latere, en minder populaire, bouwsporen verloren gaan.

5.5 Houdbaarheid van het beleid

Op de vraag of het beleid nog houdbaar is valt geen eenduidig antwoord te formuleren. Enerzijds bevat de Restauratiefilosofie veel relevante en belangrijke aspecten die van belang zijn voor het goed functioneren van monumentenzorg in Nederland, terwijl anderzijds de filosofie voor het grootste gedeelte niet meer nagevolgd wordt en niet meer van deze tijd is. Op dit moment wordt een weloverwogen en onderbouwd *informeel* beleid gehandhaafd dat een combinatie is van de relevante waarden van de Restauratiefilosofie en de vernieuwde gedachten over de advisering ten behoeve van herbestemming en functiewijziging. Uit het ontstaan van een informeel beleid kan afgeleid worden dat de Restauratiefilosofie niet meer houdbaar is (of is geweest) voor de

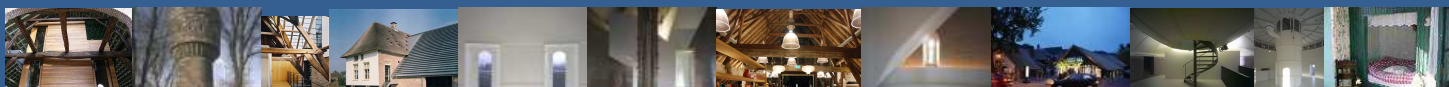
herbestemming van monumenten. De instrumentele validiteit van het beleid is dus zwak. Dit houdt in dat er een onjuist beleid wordt gevoerd ten aanzien van de herbestemming van monumenten. De instrumentele validiteit ondersteunt de 'juistheid' van het beleid. Delen van het beleid zijn nog wel actueel en bruikbaar voor toekomstig beleid. Zo is het uitgangspunt 'behoud gaat voor vernieuwen' altijd van belang geweest voor de instandhouding van monumenten. De aanbevelingen voor een beter beleidsproces en het te voeren beleid zullen in het volgende hoofdstuk beschreven worden.

Conclusie

In deze conclusie zal een antwoord geformuleerd worden op de hoofdvraag van dit onderzoek. Om te begrijpen waarom het uiterlijk van monumenten in Nederland bij herbestemming zodanig gewijzigd kunnen worden dat de theorie van de monumentenzorg daarin niet meer te herkennen is, valt vooral te verklaren uit het feit dat de wensen uit de samenleving veranderd zijn. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed komt veelal aan deze wensen tegemoet omdat het herbestemmen van monumenten als een duurzame vorm van behoud gezien wordt. Het monument blijft dan onderdeel van een dynamisch proces en wordt niet bevroren in een museale context. Zoals uit de antwoorden van de deelvragen naar voren komt, zijn er factoren binnen en buiten de organisatie verantwoordelijk voor de procesafwijking.

Eenzijds functioneert intern de informatievoorziening zodanig niet optimaal dat het niet duidelijk is welke monumentale waarden een gebouw bezit. Hierdoor zouden bij herbestemming monumentale waarden geschaad kunnen worden of verloren gaan ten behoeve van de nieuwe functie. Omdat herbestemming een duurzame oplossing is, moet soms ook gekozen worden om monumentale waarden verloren te laten gaan ten behoeve van de nieuwe functie. Ten tweede werkt de Restauratiefilosofie het 'tussen de regels door lezen' in de hand, wat leidt tot verschillende interpretaties en adviezen. Dit heeft als gevolg dat er door de regioconsulenten in de verschillende regio's anders wordt geadviseerd op vergelijkbare onderwerpen zoals daglichttoetreding, materiaalgebruik en reconstructie.

Anderzijds zijn het vooral externe factoren die van invloed zijn op de uitvoering van het beleid want het herbestemmen van een monument is een proces met meerdere actoren die allen overeen moeten komen om van de herbestemming een succes te maken. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed denkt mee en draagt mogelijkheden en oplossingen aan om tot een positief advies te kunnen komen. De wensen en eisen van een eigenaar zijn daarbij cruciaal en van grote invloed op het uiterlijk en de authenticiteit van een monument na herbestemming. De veranderende wensen van de samenleving, waarbij vooral nadruk wordt gelegd op het behoud van de karakteristieken van

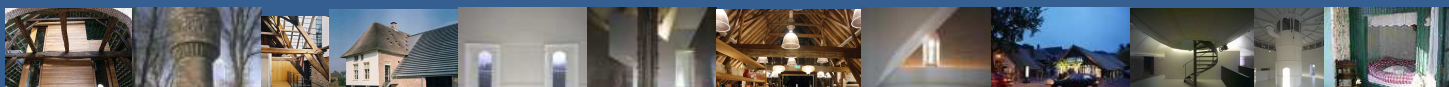

de 'originele' situatie, en de veranderende symboolfunctie van een monument naar een symbool voor een streekgebonden identiteit en collectieve herinnering aan 'hoe het vroeger was', hebben veel invloed uitgeoefend op de theoretische grondslag en denkwijze van de monumentenzorg.

Sinds 1991 zijn er veel discussies ontstaan over de theorie achter het beleid. Deze discussies zijn zichtbaar in de praktijk en daar zou het beleid van een organisatie als de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed op moeten aansluiten. Ondanks veel gedachtewisselingen over de houdbaarheid van de filosofie waarbij regioconsulenten aangaven dat de filosofie nog deels bruikbaar is in de praktijk en zij het niet wenselijk vinden om de inhoud van de filosofie te wijzigen, kan gesteld worden dat het wel *noodzakelijk* is om de filosofie te herzien. Daarnaast is het opstellen van een beleid dat zich specifiek op het herbestemmen van monumenten richt onontkoombaar om de grote differentiatie in de adviezen te voorkomen in de toekomst.

Tot slot zal naast de beleidstheorie ook het beleidsproces aangepast moeten worden voor een optimale functionering. Omdat de adviesplicht steeds verder beperkt wordt, wordt het overzicht met betrekking tot ingrepen steeds kleiner voor de Rijksdienst. Wanneer er niet gesteund kan worden op een goede informatievoorziening wordt de kennis over de staat van rijksmonumenten steeds geringer. Ook nu gemeenten meer verantwoordelijkheid krijgen, zou gesteund moeten kunnen worden op de kennis en informatie die de Rijksdienst bezit. Wanneer de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de kennis zo gestructureerd heeft dat het gedeeld kan worden met andere actoren, zal het werkelijk als kennisinstituut kunnen dienen.

6. Aanbevelingen

Inleiding

In dit hoofdstuk worden de aanbevelingen aan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed uiteengezet. Uit het onderzoek zijn externe en interne factoren naar voren gekomen die de beleidsuitvoering beïnvloeden. Enkele factoren daarvan, zoals de wensen van de eigenaren, vallen buiten de macht van de Rijksdienst. Het verbeteren van enkele interne factoren, zoals het informatiebeheer, zou het uitvoeringsproces wel kunnen verbeteren.

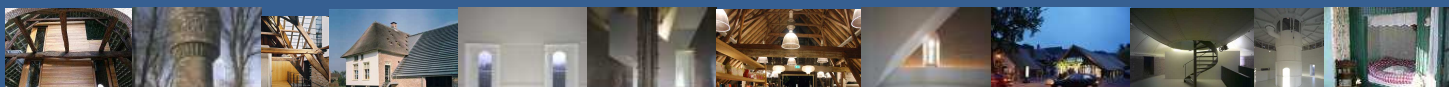
In dit hoofdstuk wordt allereerst ingegaan op de mogelijkheden tot verbeteringen van het beleid. Vervolgens wordt aandacht besteed aan de lacunes in het informatiebeheer en tot slot zal de uitwisseling van informatie en kennis met de eigenaren van een monument besproken worden.

6.1 Beleid

Het herbestemmen van een monument is een grote opgave en verdient enige sturing. Het mag aangenomen worden dat de verouderde en multi-interpretabele Restauratiefilosofie niet de juiste kaders voor het herbestemmen van een monument biedt aangezien er veel van dit beleid wordt afgeweken in de praktijk. Noodzakelijk voor een uniforme advisering en het implementeren van een eenduidig beleid is het opstellen van een beleid dat zich specifiek richt op de herbestemmingsproblematiek. Op dit moment is een projectgroep werkzaam om voor vijf categorieën monumenten de ijkpunten van die monumenten vast te leggen. In de toekomst zou helder geformuleerd moeten zijn wat de belangrijkste karakteristieken en monumentale waarden van een monument zijn voor elke regioconsulent, maar ook voor eigenaren, gemeenten en architecten. Wanneer deze waarden in kaart kunnen worden gebracht kan dit als kader dienen voor eenduidige adviezen die per monument verschillend ingevuld kan worden, aangezien het herbestemmen van een monument 'maatwerk' blijft.

Het schrijven van een herbestemmingshandreiking zou voor meer dan vijf categorieën gedaan moeten worden omdat steeds meer gebouwen hun oorspronkelijke functie verliezen, te denken valt aan postkantoren, bollenschuren of graansilo's. Bij het herbestemmen van andere categorieën zou het praktisch zijn als ook eerst in kaart is gebracht wat de karakteristieken van die monumenten zijn.

Geadviseerd wordt om de nieuwe handreikingen helder en eenduidig te formuleren om het 'tussen de regels doorlezen' tegen te gaan. Op dit moment wordt de Restauratiefilosofie zo multi-interpretabel geacht dat elke consulent de begrippen zelf naar eigen inzicht invult. Dit draagt bij aan de verschillen in de zienswijzen en adviezen. Omdat bij de Rijksdienst de definiëring van begrippen

nauw luistert, zou het aan te bevelen zijn om de belangrijkste begrippen te operationaliseren. Zo worden de begrippen ‘herbestemmen’, ‘reconstructie’ en ‘authentiek’ niet eenduidig gedefinieerd. In een geanalyseerd document werd geadviseerd om een venster door een ‘authentiek’ model te vervangen maar waarom een nieuw venster authentiek zou zijn dan het bestaande venster kan niet onderbouwd worden.

6.2 Informatie

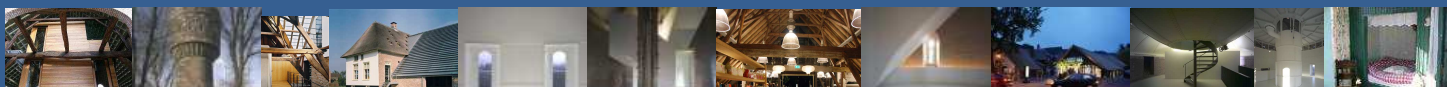
ODB

Het informatiebeheer binnen de Rijksdienst laat te wensen over. De ODB is niet volledig wat leidt tot verwarring over de status van een gebouw. Ook de vaak summiere redegevende omschrijvingen zorgen voor onduidelijkheid over welke onderdelen van een monument beschermd zijn. Zo zijn in sommige gevallen de bijgebouwen (zoals hooibergen of de pompstations bij watertorens) niet beschermd maar wel van monumentale waarden. De nieuwe inzichten in de cultuurhistorische waarde van de omgeving, zoals het erf, hebben niet geleid tot wijziging van de omschrijvingen. Voor eigenaren zal ook helder gemaakt moeten worden welke delen van een monument wel of niet van waarde zijn. De redegevende omschrijving kan uit één zin bestaan terwijl op het aangekochte erf een boerderij, een hooiberg, een bakhuisje en drie schuren kunnen staan. Een redegevende omschrijving van één zin volstaat dan niet.

Het herbestemmen van monumenten gebeurt op dit moment op grote schaal. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft geen gegevens over het aantal herbestemmingen, de plaatsen of objecten. Aangezien het herbestemmen van monumenten een duurzame oplossing is voor behoud, en een tendens die nog een tijd voort zal duren, is het aan te bevelen om een database op te stellen waarin overzichtelijk alle herbestemde monumenten worden opgenomen. Als daaraan de adviezen voor herbestemming worden gekoppeld kan een consulent opzoeken hoe een collega geadviseerd heeft en kan dit de eenduidigheid van de adviezen bevorderen.

Archief

Vervolgens kan het verbeteren van het beheer van de pandsdossiers de beleidsuitvoering bevorderen. Adviezen van consulenten aan gemeenten worden geregistreerd en in het archief opgenomen. Toch worden adviezen uitgegeven die niet in het dossier terecht komen. Ook zijn dossiers vaak langere tijd niet aanwezig in het archief of nooit aangemaakt. De beleidsuitvoerder is voor de uitvoering afhankelijk van de informatie over het monument en wanneer hij of zij niet beschikt over alle informatie is het lastig om het uitvoeringsproces optimaal te laten verlopen. Als

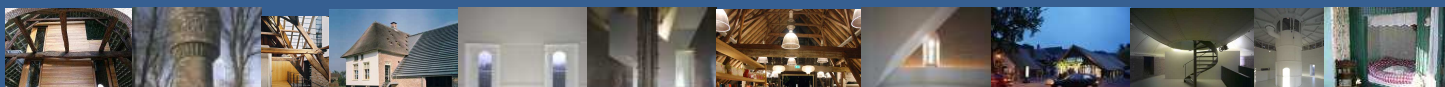
een zieke collega zijn adviezen niet registreert kan zijn vervanger niet weten wat hij of zij heeft geadviseerd en adviseert op dit moment naar eigen inzicht zonder de voorgeschiedenis van de plannen te kennen. Zo kan een eigenaar van de ene consulent te horen krijgen dat dakkapellen niet mogen terwijl een andere consulent adviseert de dakvensters te vervangen door één dakkapel om zoveel mogelijk historisch materiaal te behouden. De verantwoordelijkheid voor een goed archief ligt in dit geval niet alleen bij het archief maar vooral bij de consulenten die de informatie moeten aanvoeren.

Specifiek voor de archivering van informatie over boerderijen wordt geadviseerd om het archief van de Stichting Historisch Boerderij Onderzoek te ontsluiten en toegankelijk te maken. Op dit moment heeft er één medewerker toegang tot dit archief dat veel relevante informatie bevat voor het herbestemmen van boerderijen. Het zou voor elke regioconsulent mogelijk moeten zijn om dit archief te raadplegen. Ook eigenaren, gemeenten en projectontwikkelaars zouden hier hun kennis kunnen vergroten over de karakteristieken van boerderijen en waar ze rekening mee moeten houden tijdens het ontwerpen van de plannen voor herbestemming. Als eigenaren (eerder) op de hoogte zijn van de monumentale waarden van hun boerderij, zal er minder discussie hoeven plaatsvinden over waarom bepaalde ingrepen wel of niet mogen van de Rijksdienst.

Tot slot kan de specialistische kennis binnen de Rijksdienst beter benut worden wanneer de lijnen tussen de afdeling Advies en Wettelijke Taken en de specialistisch afdelingen zoals Gebouwd Erfgoed korter worden. Het betrekken van de specialisten bij grote of ingewikkelde herbestemmingen kan de consulent ondersteunen in de advisering en leiden tot een weloverwogen en op kennis gebaseerd advies. De diversiteit aan monumenten is zo groot dat het onmogelijk is om overal genoeg van af te weten om een goed advies te geven en daarom is het betrekken van een specialist voor de kwaliteit van de herbestemming van groot belang.

6.3 Voorlichting

Op dit moment wordt de Rijksdienst om advies gevraagd als de eigenaar van een monument een vergunning aanvraagt bij de gemeente. De eigenaar heeft dan al een architect in de arm genomen en het ontwerp is gemaakt. Als er in het ontwerp geen aandacht is besteed aan de monumentale waarden omdat de eigenaar en de architect daar geen kennis over hebben, staat de consulent voor een grote opgave. Om de monumentale waarde zo min mogelijk aan te tasten zal er veel in het ontwerp gewijzigd moeten worden. Om de discussies over bijvoorbeeld het aantal dakramen te voorkomen, zou het goed zijn als de eigenaren al voor en tijdens het nieuwe ontwerp bewust zijn van de monumentale waarden van hun monument. Dit kan door het vroegtijdig voorlichten van de

eigenaar door middel van een brochure of het attent maken op informatie op de website. De relevante informatie die de eigenaar op dit moment bereikt is afhankelijk van de interesse van de eigenaar in de monumentale waarden. Er zijn natuurlijk ook eigenaren die weinig interesse tonen in de monumentale waarden maar liever kijken naar de toekomstige toegevoegde waarden na herbestemming. De regioconsulenten zullen de gemeenten, eigenaren en architecten moeten overtuigen dat niet alle ingrepen geoorloofd zijn en kunnen daarmee op veel onbegrip stuiten. Wanneer de eigenaar en architect vanaf het begin rekening kunnen houden met de wensen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, en als de Rijksdienst ideeën blijft aandragen voor mogelijke oplossingen om aantasting tegen te gaan, zal het uitvoeringsproces van de advisering soepeler verlopen. Ook zal er minder tijd per advies besteed hoeven worden, aangezien een consulent zich niet meerdere malen zal hoeven buigen over de constante aanpassingen van het plan.

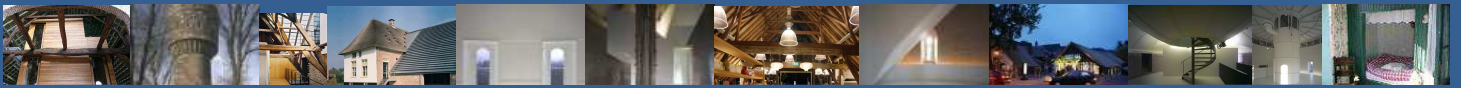
Conclusie

Noodzakelijk voor een goede beleidsuitvoering is een juiste beleidstheorie. Aan te bevelen is om een juiste hedendaagse beleidstheorie op het gebied van herbestemmen te schrijven. Het is voor een goede beleidsuitvoering ook niet alleen belangrijk dat een theorie hedendaags is maar ook dat deze helder is en niet op meerdere manieren geïnterpreteerd kan worden.

Op het gebied van het informatiebeheer wordt allereerst geadviseerd om de ODB te completeren zodat ook werkelijk alle monumenten in één overzicht beschreven staan. Ook een *database* met herbestemde monumenten zou goed inzicht kunnen geven over de mogelijkheden rond herbestemming.

Een beter beheer van de pandsdossiers zal ook bijdragen aan het verbeteren van het uitvoeringsproces. Wanneer een consulent een compleet beeld heeft van een monument, zal de advisering soepeler verlopen dan wanneer er, in het gunstigste geval, alleen incomplete losse informatie in de dossiers zit.

Een compleet beeld van de monumentale waarden van boerderijen kan ook verkregen worden door het toegankelijk maken van het SHBO-archief. Het SHBO-archief is in 2007 ondergebracht bij de toenmalige Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten en, nu alweer een naamswijziging verder, nog steeds niet toegankelijk. Niet elke consulent kan evenveel weten van alle categorieën monumenten en, zoals elke categorie, vraagt het herbestemmen van boerderijen om specialistische kennis. Deze kennis is nu ontoegankelijk en dit bevordert de advisering rondom het herbestemmen van deze grote groep monumenten zeker niet.

Op dit moment heeft één specialist toegang tot het archief. Wanneer zij geraadpleegd wordt over het herbestemmen van monumenten door consulenten kan zij in het archief gaan zoeken. Deze gang van zaken sluit aan bij een ander punt van aanbeveling: de communicatie tussen de specialisten en de consulenten. Kortere lijnen tussen verschillende afdelingen kan zorgen voor meer specialistische ondersteuning tijdens de advisering en eenduidigere adviezen.

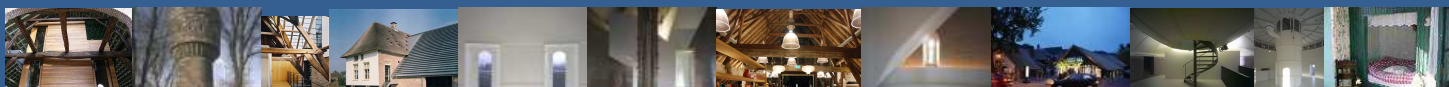
Tot slot zal het betrekken van de eigenaren bij de wensen van de Rijksdienst het proces optimaliseren omdat er dan vroegtijdig relevante informatie bij de eigenaar komt. Dit zou discussies over de verschillende doeleinden kunnen voorkomen.

“Tijd is zelf de grootste vernieuwer.”

Francis Bacon

Foto: Oome De Man Architecten

Literatuurlijst

Aartsen, A. (1996). *Onverbloemd herbestemd. Behoud en vernieuwing van de landelijke bouwkunst*. Utrecht: Doctoraalscriptie Universiteit Utrecht

Akkers, M. & Fenger, M. (2005). 'Het beleidsproces in theorie en praktijk'. In: P. H. M. v. Hoesel, F. L. Leeuw & J. W. M. Mevissen. *Beleidsonderzoek in Nederland. Kennis voor beleid; ontwikkeling van een professie*. Assen: Koninklijke Van Gorcum

Asselbergs, A. L. L. M. (2003). *Het monument en de echtheid van het bestaan. Een voortgezet pleidooi voor het cultureel argument*. Niet uitgegeven

Baarda, D. B. & Goede, M. P. M., de (2001). *Basisboek Methodes en Technieken. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van onderzoek*. Groningen: Stenfert Kroese

Boeije, H. R. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek*. Den Haag: Boom Onderwijs

Dam, F. van & Huigen, P.P.P. (1994). 'Economische dragers van het platteland'. In: J. H. N. Elerie & C. A. M. F.-V. Rooijen. *Omstreden ruimte. Een discussie over de toekomst van het landelijk gebied* (104-111). Groningen: Regio Project

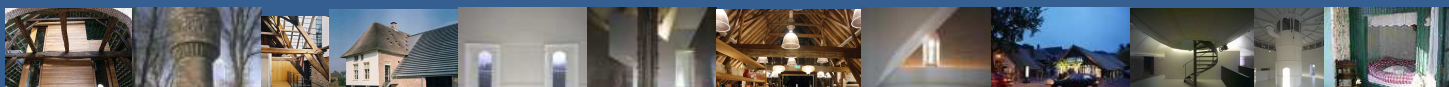
Denslagen, W.F (2004). *Romantisch Modernisme. Nostalgie in de monumentenzorg*. Amsterdam: SUN

Erfgoedinspectie (2008). *Op weg naar een professionele monumentenzorg. Inspectie 16 gemeenten met 150-200 rijksmonumenten*. Den Haag: Erfgoedinspectie

Ex, Nicole (1993). *Zo goed als oud. De achterkant van het restaureren*. Amsterdam: Amber

Glasbergen, P. (1987). 'Beleidsuitvoering als probleem: oorzaken en perspectieven'. In: P. B. Lehning & J. B. D. Simonis. *Handboek beleidswetenschap*. (80-93). Den Haag: Boom

Glaudemans, R. (2004). 'Zo goed als oud. Monumenten tussen kunst en kitsch'. In: V. v. Rossem & M. Bakker. *Amsterdam maakt geschiedenis* (105-129). Amsterdam: Uitgeverij Bas Lubberhuizen

Harachi, T. W. & Abbott, R. D. (1999). 'Opening the black box: Using process evaluation to assess implementation and theory building'. In: *American Journal of Community Psychology* 27 (5), 711-732

Harmsen, H. & Waal, G. van der (2008). *De oude kaart van Nederland: leegstand en herbestemming*. Den Haag: Atelier Rijksbouwmeester

Hart, 't, Boeije & Hox (2006). *Onderzoeksmethoden*. Den Haag: Boom Onderwijs

Hek, M., Kamstra, J. & Geraedts, R. (2004). *Herbestemmingswijzer. Herbestemming van bestaand vastgoed*. Delft: Publikatieburo Bouwkunde

Janssen, G. S. H. & Hellendoorn, J. C. (1999). *Heeft beleid effect? Enkele benaderingen voor de evaluatie van bestaand beleid*. Den Haag: SDU Uitgeverij

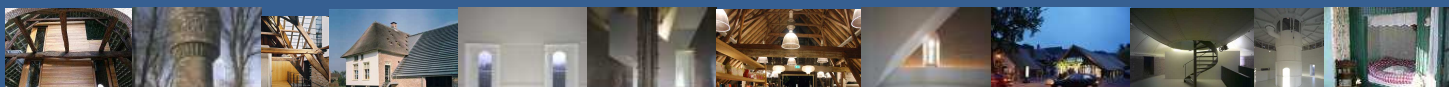
Kuindersma, W. & Boonstra, F. G. (2005). *Methoden van beleidsevaluatie onder de loep: een zoektocht naar nieuwe vormen van beleidsevaluatie voor het Milieu- en Natuurplanbureau*. Wageningen: Natuurplanbureau

Maarse, J. A. M. (1984). 'Analyse en evaluatie van beleidsprocessen'. In: H. J. Blommestein, J. T. A. Bressers & A. Hoogerwerf. *Handboek beleidsevaluatie* (76-94). Alphen aan de Rijn: Samsom

Maarse, J. A. M. (1998). 'De uitvoering van overheidsbeleid'. In: A. Hoogerwerf & M. Herweijer. *Overheidsbeleid* (99-117). Alphen aan de Rijn: Samsom

Maso, I. & Smaling, A. (1998). *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie*. Amsterdam: Boom

Mayntz, R. (1983). *Die Implementation politischer Programme*. Königstein: Westdeutscher Verlag
Monumentenzorg, Rijksdienst voor de (1991). 'Het restaureren van gebouwen: algemene uitgangspunten'. In: *Restauratievademecum 01-1* 24-38

Nederlandse Watertoren Stichting (1998). *De beste Nederlandse Watertorens, waardebeoordeling en selectie*. Niet uitgegeven

Nelissen, N. (1996). 'Monumentenzorg schrijft geschiedenis'. In: E. v. Brederode, et al. *Monumentenzorg. Dynamiek in behoud*. Den Haag: SDU Uitgevers

Patton, M. Q. (1979). *Utilization-focused Evaluation*. London: Sage Publications

Rosenthal, U., Schendelen, van M. P. C. M. & Ringeling, A. B. (1987). *Openbaar bestuur: organisatie, politieke omgeving en beleid*. Alphen aan de Rijn: Samsom

Rossi, P. H., Lipsey, M. W. & Freeman, H. E. (2004). *Evaluation. A Systematic Approach*. London: Sage Publications

Simonis, J. B. D. (1987). 'De betekenis van implementatieonderzoek voor de theorievorming en de beleidspraktijk'. In: P. B. Lehning & J. B. D. Simonis. *Handboek beleidswetenschap* (94-103). Den Haag: Boom

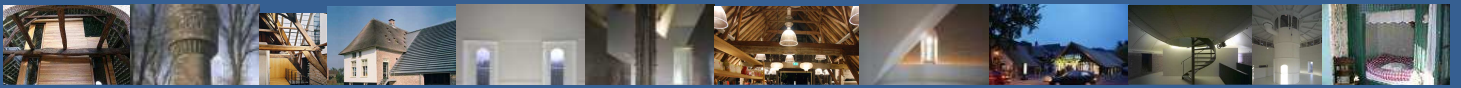
Stichting Boerderij & Erf Alblasterwaard - Vijfheerenlanden (2004). *Van oud naar behoud. Handboek boerderijherstel, suggesties, spelregels en subsidies*. Alblasterdam: Stichting Boerderij & Erf Alblasterwaard - Vijfheerenlanden

Visser, I. de, Hertog, P. den & Dintel, M. van (2007). *Boerderijen in perspectief. Handvatten voor herbestemming*. Alblasterdam: Stichting Boerderij & Erf Alblasterwaard - Vijfheerenlanden

Vught, F. A. van (1984). 'Methodologische aspecten van beleidsevaluatie'. In: H. J. Blommestein, J. T. A. Bressers & A. Hoogerwerf. *Handboek beleidsevaluatie* (35-52). Alphen aan de Rijn: Samsom

Wester, F. (1995). *Strategieën voor kwalitatief onderzoek*. Bussum: Coutinho

'Wijzigingswet Monumentenwet 1988 en Wet kenbaarheid publiekrechtelijke beperkingen onroerende zaken (beperking ministeriële adviesplicht bij aanvragen monumentenvergunning)'. In: *De Staatscourant* 2008 (nr. 2667)

Woud, A. van der (1993). 'De permanente ontwerpogave. Monumentenzorg in de jaren negentig'.

In: *Archis* 9 17-27

Geraadpleegde websites

www.belvedere.nu

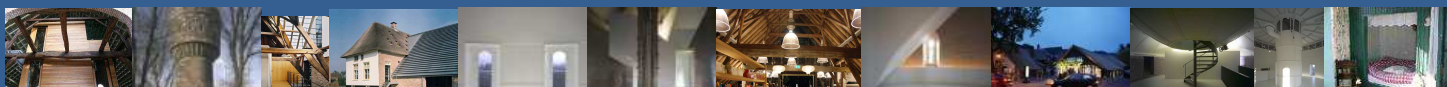
www.cbs.nl

www.cultureelerfgoed.nl

www.icomos.org

www.nws.nl

www.villaaugustus.nl

Bijlage 1. Samenvatting van de Restauratiefilosofie

Inleiding

Onderstaande samenvatting komt voort uit het artikel 'Het restaureren van gebouwen: algemene uitgangspunten' gepubliceerd in het *Restauratievademecum* (1991). De definiëring van begrippen luistert nauw bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en daarom is gekozen, om zo dicht mogelijk bij de originele tekst te blijven, voor letterlijk citaten uit delen van het artikel.

1. Monumentenzorg

Begrip monument

Het begrip monument is afhankelijk van culturele veranderingen in de maatschappij. Een monument heeft geen onveranderlijke betekenis of functie. Een monument dagtekent niet van één bepaalde datum en gedurende zijn bestaansperiode is het voortdurend aan veranderingen onderhevig. Een monument heeft daarom zelden een enge, geïsoleerde betekenis.

Beheer

Voorwaarde voor het in stand houden, herstellen of zo nodig verloren laten gaan van monumenten is: het voortdurend opnieuw vaststellen van de betekenis van het monument. Monumentenzorg is er om te zorgen dat het erfgoed zo langzaam mogelijk afbrokkelt. De moed om goede oude dingen prijs te geven, mag net zo min ontbreken als het vertrouwen dat er nieuwe goede dingen zullen ontstaan.

Het beheer van een monument moet maatschappelijk geïntegreerd zijn. Dat wil zeggen dat het beheer een samenwerking moet zijn tussen de volgende personen en partijen: de rechthebbenden, het lokale, regionale en landelijke bestuur en de ideëel belanghebbende organisaties.

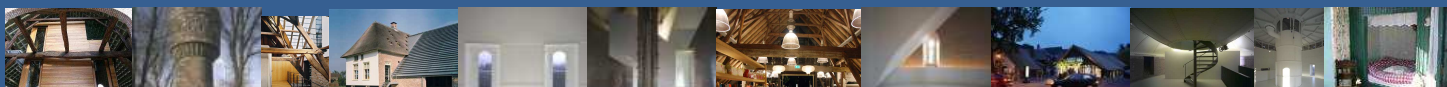
2. Uitgangspunten bij het restaureren

Algemene uitgangspunten

Het is onmogelijk voorschriften te geven waaraan iedere restauratie zou moeten voldoen. Er is geen streven naar bevrozing: het behoud van een monument hangt samen met de mogelijke nieuwe functies en bestemmingen. Als een monument zijn oorspronkelijke functie verliest dan moet het, als de bouwkundige staat het toelaat, een nieuwe bestemming krijgen.

Kennis en onderzoek

Restauratie begint met onderzoek. Het is feitelijk onmogelijk en onverantwoord om over de restauratie van een monument beslissingen te nemen zonder dat er eerst een uitgebreid vooronderzoek is gedaan naar de bouwkundige, historische, kunsthistorische, sociologische en technische aspecten van het monument. Ook tijdens de restauratie moet onderzoek voortgezet worden.

3. Conserverend herstel

Waarden die aanwezig zijn en niet gecreëerd moeten worden

De Monumentenwet beschermt monumenten vanwege bestaande, aanwezige waarden, niet vanwege historiserende waarden die alsnog aangebracht worden.

De algemene restauratierichtlijn, die ook internationaal opgeld doet, is derhalve die van conserverend herstel: consolideren en alleen verrichten wat nodig is voor instandhouding, stopzetting van degradatie, en tevens datgene doen dat nodig is voor het weer gezond maken en voor het toekomstig gebruik. Het besef dat onze kennis en smaak tijdsgebonden zijn en over vijftig jaar weer anders kunnen zijn, is belangrijk.

Verschillende stijkenmerken

Bij de restauratie van een monument men rekening houden met de kenmerken van verschillende stijlperioden. De uit diverse perioden stammende bijdragen aan het monument behoren in beginsel geëerbiedigd te worden. Het creëren van eenheid in stijl mag niet het doel van een restauratie zijn.

Reconstructie en verplaatsing

Het Rijksbeleid is niet gericht op reconstructie van gebouwen of van verdwenen delen daarvan. Toch kan reconstructie in uitzonderlijke gevallen wenselijk zijn: bijvoorbeeld wanneer een gebouw een uitzonderlijke identificatiewaarde heeft. Ook kan reconstructie voorkomen wanneer originele bouwmaterialen niet meer gerestaureerd kunnen worden. Het reconstrueren van een reeds lang verdwenen monument (...) moet dan wel plaatsvinden binnen de omheining van een museum, niet in een levend bouwbestand, waar een reconstructie een kunstmatige uitwerking zou krijgen.

Ook reconstructie van onderdelen van een gebouw is in beginsel niet wenselijk. Bouwsporen of oude afbeeldingen die duiden op de vroegere toestand van het gebouw moeten niet worden gezien als een verplichting tot reconstructie.

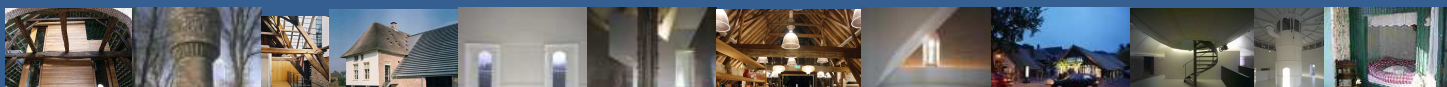
Het omvormen van een monument met het doel een oudere verschijningsvorm dan de bestaande op te roepen, bevat een element van bedrog en vervalsing. Door te restaureren in de zin van herbouwen van vroegere architectonische concepties, terwijl men de bijdragen uit andere historische perioden vernietigt, vervangt men het uit verschillende historische betekenislagen opgebouwde beeld van het monument door een statisch en historisch ongedifferentieerd beeld: een monument als een perfecte maquette, maar met een gereduceerde geschiedenis.

In principe kan men een monument niet los denken van de plaatsgebonden geschiedenis, waarvan het getuigt, en de omgeving waarin het geplaatst is.

4. Behoud gaat voor vernieuwing

Vernieuwing

Vernieuwing is alleen aan de orde als het de enige manier is het voortbestaan van het gehele of gedeeltelijke monument te waarborgen. Bij sierende delen is vernieuwing geoorloofd als het niet mogelijk is door beschermende maatregelen verder verval te voorkomen en als uitstel ingrijpen algeheel verval zou betekenen. Als het noodzakelijk is bepaalde onderdelen te vervangen (...) dan moet dit gebeuren op een manier die laat zien dat er sprake is van 'later werk'.

5. Samengevat: ongewenst

Wijzigingen

Ten eerste zijn aanvullingen in dezelfde stijl of in analoge, vereenvoudigde vormen of aanvullingen op grond van oude afbeeldingen die aangeven hoe het monument in voltooide toestand is geweest of bedoeld is geweest ongewenst. Bovenstaande geldt ook voor verwijdering of afbraak die de geschiedenis van het monument, de sporen van de tijd, uitwissen.

Ook het reconstrueren of het herplaatsen van een monument op een andere plaats, tenzij hiervoor zwaarwegende redenen van conservering zijn aangevoerd, is ook ongewenst.

Als vierde is het wezenlijk veranderen van het geheel van omgeving, structuur en beeldwaarde waarin het werk staat, het monumentale complex, opstelling, de tuin, het park enzovoort onze tijd hebben bereikt niet gewenst. Tot slot is het niet gewenst het patina te veranderen of te verwijderen.

Ambachtelijke tradities

Het huidige ambachtelijke vakmanschap is namelijk noch een echte uitdrukking van het verleden, noch van de hedendaagse industriële samenleving. Het ambachtelijke vakmanschap kan in die zin een 'gevaar' vormen voor monumenten wanneer het zijn dienende kader te buiten gaat en de vakbekwaamheid gericht wordt op de productie van een pastiche, op het nabootsen van het oude.

6. Functiewijziging/herbestemming

Nieuwe functie

Het heeft altijd de voorkeur een monument zijn oorspronkelijke bestemming of een latere, die ook bij het gebouw past, te laten behouden. Als dat niet mogelijk is, zal een nieuwe functie gezocht moeten worden. Soms kan men beter voor leegstand kiezen of zelfs het gebouw opofferen in plaats van een nieuwe, geforceerde en inadequate functie te geven.

Bij monumenten die door de gemeenschap als bijzonder sieraad of herkenningsteken zijn erkend, zal een praktische gebruiksfunctie niet steeds noodzakelijk zijn. Toegankelijkheid als bezienswaardigheid en het 'onverstoord' voortbestaan als monument in de oudste betekenis van het woord kunnen een goede bestemming zijn en voldoende reden tot onderhoud en herstel.

Reversibiliteit

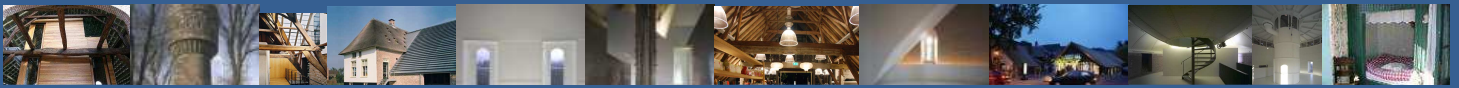
Bij functiewijziging is het aanbrengen van veranderingen geoorloofd. Een voorwaarde is dat de veranderingen met piëteit en respect voor het monument worden aangebracht en zo mogelijk nog omkeerbaar zijn, dat wil zeggen dat ze herkenbaar zijn en eventueel omgedaan gemaakt kunnen worden.

7. Stedenbouwkundige bescherming

Dynamiek

Een dorp of stad heeft een eigen dynamiek die niet gefixeerd kan worden. Bij alle afwegingen die binnen dit kader gemaakt moeten worden, moet voorop staan dat de nieuwe functies aangepast moeten worden aan de mogelijkheden en beperkingen van het historische milieu en niet andersom. Bij de aanwijzing wil men de historisch gegroeide ruimtelijke structuur van een stad of dorp beschermen. De toekomstige ruimtelijke ontwikkeling is hieraan in principe gebonden. Handhaving

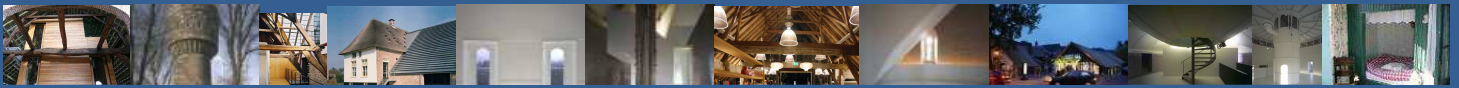

of herstel van die ruimtelijke structuur en die kwaliteiten behoort een belangrijk onderdeel van de ruimtelijke ordening zijn.

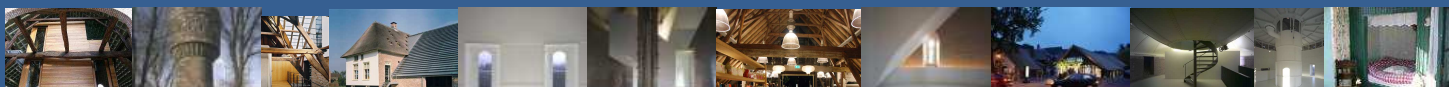
Nieuwbouw

Als men nieuwbouw in een oude omgeving gaat aanpassen aan een geselecteerd aantal historische karakteristieken, dan krijgt men een omgeving die steeds minder historisch en architectonisch gedifferentieerd is. Tenslotte is er dan een omgeving geschapen met een statisch, eenduidig beeld, waarvan het voornaamste kenmerk is dat de historie er 'gemaakt' is in plaats van gegroeid.

Bijlage 2. Topiclist

1. Hoe is de kennis over de inhoud van de Restauratiefilosofie verkregen?
2. Worden nieuwe uitgangspunten, zoals bijvoorbeeld weergegeven in internationale Charters, rijksbreed overlegd?
3. Op welke manier worden nieuwe uitgangspunten geïmplementeerd?

4. In welke mate gebruikt u de Restauratiefilosofie bij de advisering over het herbestemmen van boerderijen en watertorens?
5. Hoe verklaart u dat er verschillen ontstaan in de adviezen tussen regio's?

6. Op welke manier wordt de eigenaar op de hoogte gesteld van de uitgangspunten van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed?
7. Hoe komt de eigenaar op dit moment aan de informatie over het behoud van monumentale waarden en de 'juiste' manier van herbestemmen?

8. In hoeverre is er een verschil in doeleinden waarneembaar tussen eigenaren en de Rijksdienst? Wat wil een eigenaar bereiken met de herbestemming van een boerderij of watertorens en in hoeverre komt u daarin tegemoet in adviezen?
9. Hoe gaat u in de praktijk om met discussiepunten als:
  - a. Reconstructie
  - b. Nieuwe materiaal gebruik bij toevoegingen of vernieuwingen
  - c. Verwijdering van delen van het monument en bouwsporen

Bijlage 3. Documenten

Boerderijen

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Dantumadeel, 3 februari 2009
(Monumentnummer 11690 te Roodkerk)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Overbetuwe, 2 maart 2001
2009 (Monumentnummer 21979 te Heteren)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Winterswijk, 10 september
2008 (Monumentnummer 523440 te Winterswijk)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Valkenburg aan de Geul, 13
maart 2009 (Monumentnummer 36844 te Walem)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Heeze-Leende, 23 april 2008
(Monumentnummer 526397 te Leenderstrip)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Vlist, 9 december 2008
(Monumentnummer 19964 te Haastrecht)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Katwijk, 10 oktober 2007
(Monumentnummer 527054 te Rijnsburg)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Wymbritseradeel, 17 mei
2006 (Monumentnummer 47043 te Gaastmeer)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Bronckhorst, 26 februari 2004
(Monumentnummer 34552 te Bronckhorst)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Hilvarenbeek, 13 november
2001 (Monumentnummer 22153 te Hilvarenbeek)

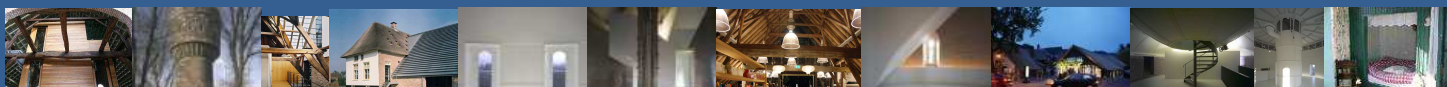
Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Laren, 13 oktober 2006
(Monumentnummer 23936 te Laren)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Staphorst, 5 maart 2009
(Monumentnummer *onbekend* te Rouveen)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Soest, 2 februari 2009
(Monumentnummer 34103 te Soest)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Wonseradeel, 14 juli 2003
(Monumentnummer 515676 te Arum)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Delfzijl, 23 augustus 2003
(Monumentnummer 524432 te Borgsweer)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Westerveld, 13 november 2008 (Monumentnummer 507277 te Diever)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Borsele, 15 november 2004 (Monumentnummer 9967 te Driewegen)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Franeker, 22 oktober 2007 (Monumentnummer 15711 te Franeker)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Meerlo, 12 maart 2002 (Monumentnummer 28436 te Geijsteren)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Zederik, 2 augustus 2002 (Monumentnummer 24034 te Leerbroek)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Ede, 23 november 2000 (Monumentnummer 14482 te Lunteren)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Beemster, 10 maart 2005 (Monumentnummer 8844 te Middenbeemster)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Steenberg, 5 juli 2004 (Monumentnummer 30609 te Nieuw-Vossemeer)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Schouwen-Duiveland, 21 maart 2005 (Monumentnummer 38821 te Noordwelle)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Noordenveld, 8 april 2008 (Monumentnummer 478646 te Veenhuizen)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Voerendaal, 22 augustus 2006 (Monumentnummer 37886 te Voerendaal)

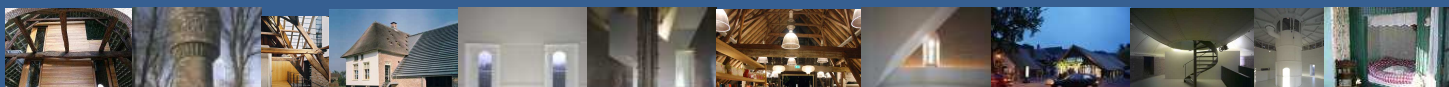
Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Menterwolde, 18 mei 2006 (Monumentnummer 31628 te Zuidbroek)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Dinkelland, 26 september 2005 (Monumentnummer 511931 te Deurningen)

Watertorens

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Aalsmeer, 13 juli 2006 (Monumentnummer 524249 te Aalsmeer)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Breda, 29 maart 2000 (Monumentnummer 10345 te Breda)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Delft, 12 november 2003
(Monumentnummer 525246 te Delft)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Dirksland, 2 maart 2000
(Monumentnummer 52002 te Dirksland)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Dordrecht, 13 juli 2006
(Monumentnummer 526400 te Dordrecht)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente IJmuiden, 9 september 2003
(Monumentnummer 520689 te IJmuiden)

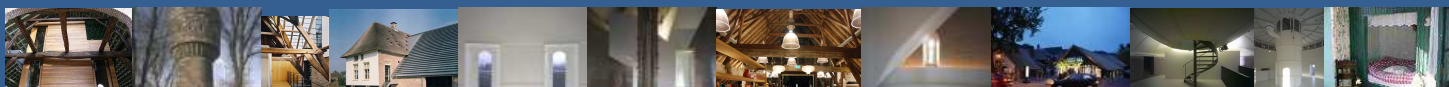
Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Steenwijkerland, 30 november 2001 (Monumentnummer 506466 te Kuinre-Bouwdijk)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Vlissingen, 7 oktober 2005
(Monumentnummer 508771 te Oost-Souburg)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Roosendaal, 23 november 2007 (Monumentnummer 517281 te Roosendaal)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Soest, 11 maart 2001
(Monumentnummer 512722 te Soest)

Advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de gemeente Winterswijk, 10 mei 2001
(Monumentnummer 523469 te Winterswijk)

Bijlage 4. Respondenten

Specialisten

Henk van der Veen, architect en oprichter van de Nederlandse Watertoren Stichting

Piet den Hartog en Ineke Visser, Bureau Helsdingen

Specialisten binnen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Catharina van Groningen, specialist landschap, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Eloy Koldewij, specialist interieurs, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Mariël Polman, specialist kleur en schilderijen, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Regioconsulenten binnen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Jaqueline von Santen, waardestellend consulent Noord-Brabant, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Michiel Verweij, waardestellend consulent Groningen en Drenthe, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Annemieke Vos, waardestellend consulent Friesland, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Erveningen	Laren	Middenbeemster	Roodkerk	Nieuw-Vossemeer	Leenderstrijp	Walem	Hil Ro
adrukken rhuis en deel in werp	Achtergevel wordt vervangen Rieten dak wordt vervangen	Geen luifel aan gevel	Oude gevel behouden	Aanbouw van drie ruimten tast herkenbaarheid aan	'Jonge' gevel mag gewijzigd worden	'Jonge' aanbouw mag verwijderd worden (bouwfasen beter zichtbaar ?) Kleine gevelopeningen akkoord	Ext on his
olaatsen raam- en ropeningen is oord		Gevel rechtzetten i.p.v. opnieuw opmetselen			Gevel niet slopen		Re on
			Aantal vensters = discussie			Aantal dakvensters = discussie	Gla ver sta
or kleurgebruik wanden nieuwe aag maken onds en vloeren form materiaal, mgeving etc.		Deuren vervangen door nieuwe Roosters hergebruiken	Interieur verdwijnt				
ngere' wand mag wijderd worden ctuur moet en	Driebeukige structuur handhaven		Historische structuur herstellen Nieuwe constructie uitvoeren in eigentijds materiaal		Structuur handhaven Constructie vervangen conform materiaal, vormgeving en detaillering		
		Nieuwe vensters uitvoeren conform materiaal, vormgeving en detaillering incl. Van Ruysdaelglas					

	Borgsweer	Ratum	Zuidbroek	Groningen	Bronkhorst
worden	<p>Onderscheid woon en werkgedeelte laten zien</p> <p>Geen perforatie dwarsgevel i.v.m. associatie dwarsdeel</p>	<p>'Jonge' gevel mag gewijzigd worden</p> <p>Geen perforatie dwarsgevel i.v.m. associatie dwarsdeel</p>	Onderscheid woon- en werkgedeelte handhaven		<p>Nieuwe opstallen interieurbouw</p> <p>'Jonge' gevel mag gewijzigd worden</p> <p>Scheiding woon/werk handhaven</p>
		<p>Staldeuren behouden en geen nieuwe perforaties in gevel maken</p>		Metselwerk behouden	
end		<p>Aantal dakvensters = discussie</p> <p>I.p.v. dakvensters 2 dakkapellen bouwen</p>		Aantal en formaat dakvensters = discussie	Verwijderen dakkapellen dakvensters
niet tot		Dakvensters tasten gesloten karakter aan	Onderkant deuren gesloten houden, boven van glas		
ken	Baanderdeuren behouden		Deuren en vensters sober uitvoeren	Lemen vloer reversibel wegwerken	Schouw van elders
aven		Doos-in-doos constructie		Doos-in-doos	
					<p>Zijgevel wordt gereconstrueerd in 19e eeuwse stijl (zonder bronnen)</p> <p>Plaatsen historiserende elementen (bronnen)</p>

	Winterswijk	Oost-Souburg	Dordrecht	Breda	Soest	Kuinre	Dirksland
	Antennes mogen niet op beugels van de muur afgeplaatst worden waardoor aangezicht veranderd wordt	Loopbrug en aansluiting op de toren laag uitvoeren zodat aangezicht niet geschonden wordt Het ontbreken van bekroning is karakteristiek en er mag geen volume opgebouwd worden	Contouren van verdwenen torens worden in 'nieuw' materiaal weergegeven Ontsluiting compact uitvoeren en in ontwerp toren passen	Antennes uit zicht plaatsen want die verstoren aangezicht Anders concurrentie met baksteen ornamentiek	'Nieuw' raamwerk uitvoeren conform 'oud' raamwerk want minder verstoring van beeld	Verticale ontwerp van toren benadrukken in gebruik vensters etc.	Vrij houden bebouwing
arakter punt en en	Gesloten karakter wordt gewaarborgd door niet teveel ramen toe te staan				Grote gevelopeningen	Gesloten karakter	Enkele toegangs mag (bega grond)
	Vensters worden gemaakt om zo de antennes in de kap te kunnen plaatsen i.p.v. aan de gevel te hangen		Bij gevelopeningen rekening houden met ontwerp		'Nieuw' raamwerk uitvoeren conform 'oud' raamwerk want minder verstoring van beeld	Geen brede of horizontaal geplaatste vensters maar met vensters verticaliteit benadrukken	
voir en in onemen wijderd		Waterreservoir laten verdwijnen is aantasting monumentale waarde	Waterreservoir behouden en in ontwerp opnemen of goed documenteren Behoud wooneenheden		Bodem van het reservoir in ontwerp opnemen	Reservoir handhaven, evt. reversibel aan zicht onttrekken Bestaande verdiepingen en constructies handhaven	
open						Trappen worden vervangen Interne lift	

